

ESARET YOLU

Yazan:

F. A. HAYEK

Londra Üniversitesi, London School
of Economics profesörlerinden

Çeviren:

Turban FEYZİOĞLU

Doçent

Herhangi bir hürriyetin bir tek hamlede kaybedilmesi nadiren görülür.

David Hume

Zannediyorum ki hangi devirde yaşasam baki-kati sevecektim, fakat içinde yaşadığımız devirde ona tapmağa hazırım.

A. de Tocqueville

GİRİŞ

Fikirlerin şecerelerini açığa vuran keşifler kadar mübeyyih keşifler pek azdır.

Lord Acton

İçinde yaşamakta olduğumuz hâdiseler tarih değildir. Bunların nasıl neticeler doğuracaklarını kestiremeyiz. Araya biraz mesafe girince, geçmiş hâdiselerin mânasını takdir etmek ve doğurdıkları neticeleri göz önüne getirmek mümkün olur. Fakat tarih, cereyan etmekte olduğu sırada, bizim için henüz tarih değildir. Hâdiseler bizi meçhul bir diyara doğru götürmektedir, ve pek nadiren, bizi nelerin beklemekte olduğunu görmek imkânı, bir lâhza için elimize geçer. Eğer evvelce gördüklerimizin hepsini hatırlıyarak aynı hâdiseleri yeni baştan yaşamak imkânını bulsaydık, vaziyet çok farklı olurdu. Her şey bize çok daha başka türlü gelirdi. Bugün hemen hemen farkına bile varamadığımız bazı gelişmeleri, son derece mühim ve ekseriya çok endişe verici görürdük. İnsanın böyle bir tecrübeyi yapamaması ve kendini tarihe zorla kabul ettiren hiçbir kanun tanımaması, şüphesiz bir saadettir.

Bununla beraber, asla önüne geçilemeyecek hiçbir gelişme mevcut olmadığından tarih hiçbir zaman aynen tekrerrür etmese bile, maziye bakarak, tekrar aynı hale düşmemek için ne yapmak lâzım geldiğini bir dereceye kadar öğrenmemiz mümkündür. Ufukta bir tehlike bulunduğu anlamak için insanın kâhîn olması icabetmez. Arızî bir tecrübe ve alâka kombinezonu, ekseriya bir insana hâdiseleri pek az kimseye nasip olan bir şekilde görmek imkânını verir.

Bu kitap, aynı devreyi iki kere yaşamak veya birbirinin aşağı yukarı tıpkısı olan fikir tekâmüllerine iki defa şahit olmak kabîlinden bir duruma son derece benzeyen bir

tecrübenin eseridir. Böyle bir tecrübe ancak memleket değiştirmek, muhtelif memleketlerde uzun zaman yaşamak suretiyle elde edilebilir. Medenî memleketlerin ekserisinde fikir cereyanlarının tabii oldukları tesirler mutlaka aynı zamanda ve aynı hızla kendilerini göstermezler. Öyle ki, bir memlekettten diğerine geçmek suretiyle, aynı fikrî tekamül safhalarına iki defa şahit olmak mümkündür. Böyle bir vaziyette, insanın duyuları (hasseleri) adamakıllı keskinleşmektedir. İnsan yirmi veya yirmi beş yıl önce karşılaştığı birtakım kanaatların ortaya atıldığını, birtakım tedbirlerin tavsiye edildiğini işittiği zaman, bunlarda yepyeni bir kıymet, istikbali gösteren birer alâmet mahiyeti görnektedir. Bu alâmetler, hâdiselerin, mutlaka değilse bile, muhtemel olarak aynı şekilde gelişeceği fikrini uyandırmaktadır.

Şimdi, söylemem lâzım gelen nahoş bir hakikat vardır: biz de Almanyanın âkıbetine uğramak tehlikesine mâruz bulunuyoruz. Şüphesiz tehlike burnumuzun dibinde değildir, ve bu memleketin durumu şu son yıllarda Almanyada görülen duruma o kadar az benzemektedir ki, aynı istikamete doğru gittiğimize inanmak güçtür. Fakat bu yol, çok uzun olmakla beraber, bir kere haddinden fazla ileri gidildi mi bir daha geri dönülemez olan yollardandır. Uzun vâdeli olarak hepimiz kendi kaderimizin yapıcısıyız. Fakat hergün, kendi yarattığımız fikirlerin elinde esiriz. Tehlikeyi ancak vaktinde anlamak suretiyle önleyebiliriz.

Memleketimizin benzediği Almanya, Hitler Almanyası yahut bugünkü harbin Almanyası değildir. Fakat fikir cereyanlarını inceliyen insanlar, geçen dünya harbi esnasında ve ondan sonra Almanya'da hâkim olan temayüllerle, bugün memleketimizde hüküm sürmekte olan fikir cereyanları arasında, sathî bir yakınlıktan çok daha fazla benzerlik bulunduğunu müşahede etmekten, geri kalmazlar. O zamanın Almanyasında olduğu gibi, bugünkü İngiltere'de de, millî müdafaa maksadıyla kurulan teşkilâtın harbden sonra istihsal gayeleri için idamesi niyeti hâkimdir. XIX uncu asır liberalizmine karşı aynı istihfaf, aynı "realizm", aynı sinizm (kelbîlik) bugünkü İngiltere'de de mevcuttur; hattâ "önüne geçilmesi imkânsız temayüller" aynı tevekkülle kabul edilmektedir. En gürültücü islahatçılarımız "bu harbin verdiği derslerden" iyice istifade etmemiz lâzım geldiğinde çok musirdirler. Fakat bu derslerin onda dokuzu, Almanların geçen harbten almış oldukları ve nazi sisteminin doğuşuna çok yardım etmiş bulunan derslerin tıpkısıdır. Bu eser boyunca, birçok noktalarda on beş yahut yirmi yıl mesafe ile âdetâ Almanya'yı takibettiğimizi göstermek fırsatını bulacağız. İnsanlar hafızalarının tazelenmesini hiç sevmezler; fakat Almanyanın takibetmekte olduğu sosyalist siyasetin terakkiperverler tarafından bize örnek diye gösterildiği yıllar pek uzak değildir. Bunlar sonradan İsveçi model olarak göstermeğe başladılar. Hafızaları pek zayıf olmayanlar, harbden önce, en aşağı bir nesil boyunca Alman düşünce ve usullerinin İngilterenin idealleri ve siyaseti üzerinde ne kadar derin tesirler yaptığını bilirler.

Rüşte erdikten sonraki hayatımın hemen hemen yarısını doğum yerim olan Avusturya'da Alman entelektüel hayatıyla sıkı temas halinde, ve diğer yarısını da Amerika Birleşik Devletleri ile İngilterede geçirdim. İngiltereye yerleşeli on iki yıl oluyor; bu devre zarfında bende gitgide kuvvetlenen bir kanaat husule geldi: Almanya'da hürriyeti imha etmiş olan kuvvetlerin bazıları burada da kendilerini göstermektedir ve bu tehlikenin mahiyet ve kaynağı, burada, eğer mümkünse, Almanya'da olduğundan da daha az anlaşılmalıdır.

Hâlâ anlaşılmayan büyük facia şuradadır: Almanya'da, bugün nefret ettikleri rejimi yaratmış, hiç değilse hazırlamış olanlar, iyi niyetli insanlardır. İngilizlerin hayran oldukları ve örnek ittihaz ettikleri insanlardır. Biz aynı kadere uğramaktan kendimizi kurtarabiliriz. Fakat bunun için tehlikeye göğüs germeğe hazır olmamız ve tehlikenin

kaynağını teşkil ettikleri anlaşıldığı takdirde en kıymetli ümitlerimizden ve emellerimizden feragat etmemiz lâzımdır. Şimdilik aldanmış olduğumuzu kendi kendimize itiraf edebilecek kadar fikrî cesaret sahibi görünmüyoruz. Faşizmin ve nazizmin, daha önceki devirlerin sosyalist temayüllerine karşı bir reaksiyon olarak değil, bu temayüllerin zaruri bir neticesi olarak ortaya çıktığını ikrar etmeğe hazır olan pek az kimsedir. Komünist Rusya ile nazi Almanya'nın iç rejimlerindeki bazı menfi noktalarını arz ettiği benzerlik anlaşıldıktan sonra dahi, ekseri insanlar bu hakikati görmeğe yanaşmamışlardır. Netice şu oluyor ki, kendilerini nazizmin dalâletlerinden çok yüksekte gören ve nazizmin bütün tezahürlerinden çok samimî olarak nefret eden birçok kimseler, tahakkuk ettikleri takdirde bizi dosdoğru bu menfur istibdada götürecektir olan bir takım idealler uğrunda çalışmaktadırlar.

Ayrı ayrı memleketlerin geçirdikleri tekâmülleri mukayese etmeğe kalkışınca, şüphesiz yanılmak ihtimali vardır. Fakat benim muhakemem sadece mukayeselere müstenit değildir. Bahsi geçen gelişmelerin önüne geçilemeyeceğini de iddia etmiyorum. Böyle olsaydı, bu kitap hiçbir şeye yaramazdı. Bence, insanlar sarfettikleri gayretlerin kendilerini nereye götüreceğini vaktinde anlayabilirlerse, bu gelişmelerin önüne geçilebilir. Çok yakın bir zamana kadar, tehlikeyi anlatmağa kalkışmak bile faydasız gibi görünüyordu. Fakat bugün, meselenin bir bütün halinde baştan sona kadar münakaşa edilmesi için, zaman daha müsait görünmektedir. Hem mesele daha iyi anlaşılmıştır, hem de meselenin bugün bütün açıklığı ile ortaya dökülmesi için hususi sebepler mevcuttur.

Hararetili bir münakaşaya yol açmış bulunan bu meseleyi ortaya atmanın sırası olmadığını ileri sürenler çıkabilir. Fakat bizim bahsettiğimiz sosyalizm bir parti işi değildir ve münakaşa ettiğimiz meselelerin siyasi partiler arasındaki uyumsuzluk konuları ile müşterek noktaları pek azdır. Bazı guruplar diğerlerinden daha fazla sosyalizm taraftarıdır, bazıları sosyalizmi filân hususî grupun menfaati için, başkaları diğer bir grupun menfaati için isterler. Fakat bütün bunların bizim münakaşamıza asla tesiri yoktur. Mühim olan nokta şudur ki, bugün kanaatleri hâdiselerin seyri üzerinde müessir olan kimseleri göz önüne getirirsek, hepsinin az veya çok sosyalist olduğunu görürüz. Artık "bugün herkes sosyalisttir" demek bile moda olmaktan çıkmıştır, çünkü bu söz çok müptezel olmuştur. Hemen hemen herkes, sosyalizme doğru gitmeğe devam etmemiz lâzım geldiğine kanidir, ve insanların ekserisi bu cereyanı muayyen bir sınıfın veya grupun menfaatine göre inhiraf ettirmeğe çalışmakla iktifa etmektedir.

Bu istikamete doğru gitmemizin sebebi, hemen hemen herkesin bunu istemesidir. Yoksa bu cereyanı zaruri kılan objektif vakıalar mevcut değildir. İlerde plâncılığın "önüne geçilip geçilemeyeceği" meselesinden bahsedeceğiz, [1], fakat asıl mesele bu cereyanın bizi nereye götüreceğini bilmektir. Bu cereyana bugün mukavemet edilmez bir hız veren insanlar, bazı kimselerin henüz yarım yamalak görebildikleri hakikatları görmeğe başlasalardı, dehşetle geriler ve bir yüzyıldan beri bunca iyi niyetli insanların tutmuş oldukları bu yolu terk ederlerdi. Bizim nesilde bu kadar yayılmış olan bu itikatlar bizi nereye sürüklemektedir? Bu mesele yalnız bir partinin değil, her birimizin karşısına dikilen en hayatî, en ehemmiyetli bir meseledir. Yüksek bir ideale tekabül eden bir istikbâl yaratmağa gayret ediyoruz ve peşinde koştuğumuz neticeye taban tabana zit bir neticeyle karşılaşıyoruz. Bundan daha büyük facia tasavvur olunabilir mi?

Nasyonal sosyalizmi doğurmuş olan kuvvetleri idrake ciddi sârette çalışmamız için, bugün bundan da daha âcîl bir sebep vardır; bu idrak bize düşmanımızı ve ne için mü-

[1] Bk. Bölüm IV.

cadele ettiğimizi anlamak imkânını verecektir. Uğrunda mücadele ettiğimiz müspet idealleri henüz pek iyi bilmediğimiz muhakkaktır. *Kendi fikirlerimize uygun bir hayat sürmek hususunda bür olmak için* mücadele ettiğimizi biliyoruz. Bu çok şey ifade eder, fakat kâfi deildir. Başlıca silâhlarından biri propaganda - hem de yalnız en gürültülü şekilleriyle değil, en ince şekilleriyle propaganda - olan bir düşmana mukavemet etmek için muhtaç olduğumuz sağlam inançları bize vermeğe, bu fikir kâfi değildir. Düşmanın hâkim olduğu memleketlerde ve mihverin hezimetinden sonra da bu propagandanın izlerinin silinmeyeceği diğer memleketlerde, bu propagandaya karşı mücadele edebilmemiz için, hiç kâfi değildir. Bu fikir, uğrunda çarpıştığımız dâvanın onların da yardımına lâyık olduğunu başkalarına ispat etmimize de kâfi değildir. Nihayet eski Avrupa'yı yıkan tehlikelere karşı muaf bir yeni Avrupa kurarken takip edeceğimiz yolu çizmek için de, bu fikir kâfi gelmeyecektir.

Burada acı bir müşahede yapmağa mecburuz: harbdan önce diktatörlere karşı güttükleri siyasette, propaganda teşebbüslerinde ve harb gayelerinin izahında, İngilizler tereddüt ve kararsızlık göstermişlerdir; bu tereddüt ve kararsızlık, ancak, gerek kendi idealleri hakkında, gerekse düşmanlarıyla kendileri arasındaki farklar hususunda, zihinlerde mevcut olan karışıklık ile izah edilebilir. Düşmanın da bizim bazı inançlarımızı samimiyetle benimsemiş olduğuna inanmak istemedik. Buna mukabil diğer bazı iddialarının samimiyetine de inandık. Ve her iki şıkta da hataya düştük. Gerek solcu, gerekse sağcı partiler nasyonal-sosyalizmin kapitalizme hizmet ettiğine ve sosyalizmin her şekline muhalif olduğuna inanmakla hataya düştüler. En umulmadık kimselerin, Hitlerizmin müesseselerinden bazılarını bize örnek olarak göstermelerine şahit olmadık mı? Bunlar, bu müesseselerin Hitler rejiminden ayrılmasına imkân olmadığına ve muhafaza etmeyi umduğumuz hürriyetle bu müesseselerin telif edilemeyeceğinin farkında değillerdi. Harbdan önce ve harb içinde, sırf düşmanımızı anlamamak yüzünden, şaşılacak kadar çok hatâlar yaptık. Totaliterliğe doğru götüren tekâmülü âdeta anlamak istemiyoruz; sanki bunu anlarsak en kıymetli hülyalarımızdan bazılarının yok olacağını biliyormuş gibiyiz.

Bugün Almanları idare eden fikirlerin mahiyetini ve inkişafını anlamadığımız müddetçe, Almanlara karşı güdeceğimiz politikada hiçbir zaman muvaffak olamayız. Almanların irsî bir kusurla malûl oldukları nazariyesi kabili müdafaa değildir ve bu nazariye taraftarlarını şeref kazandırmaz. Bilâkis, bu nazariye, geçen yüzyıllar boyunca, Alman teftakkürünün en iyi taraflarını, bazan da diğer taraflarını, tehalükle benimsemiş olan sayısız İngilizlerin şerefini azaltır. Bu nazariye, bundan seksen yıl önce, *Hürriyet* hakkındaki denemesini yazarken John Stuart Mill'in bilhassa iki Almandan, Goethe ve Guillaume de Humboldt'dan ilham aldığı vakiasını ihmal etmektedir. [1]. Bu nazariye, nazizmin en mühim fikrî öncülerinden ikisi olan Thomas Carlyle ile Chamberlain'den birinin İskoçyalı, diğerinin İngiliz olduğunu da unutmaktadır.

En âdi şekliyle, bu nazariye, böyle bir iddiayı kabul etmekle aynı zamanda Alman ırkçılığını da kabul etmekte olan taraftarlarını lekelemektedir. Almanların niçin fena olduklarını aramak bahis mevzuu değildir. Her halde onların da başka her hangi bir milletten daha fazla irsî fenalıkları yoktur. Tesbit edilmesi lâzım gelen şey şudur. Almanya'da, son yetmiş yıl zarfında muayyen bir fikir kategorisinin gitgide genişlemesini ve nihayet zafer kazanmasını sağlayan şartlar nelerdir, ve niçin bu fikirlerin mu-

[1] Mübalâğaya düştüğümüzü zannedenlere, Lord Morley'in şahadetini hatırlatalım. Lord Morley, *Hâtıratı*'nda, *Hürriyet hakkında Deneme*'nin ana fikrinin orijinal olmayıp, Almayadan geldiğinin "malûm bir vakia" olduğunu söylemektedir.

zafferiyeti neticesinde *iktidar milletin en fena fertlerinin eline geçmiştir*? Almanya'da bugün hâkim olan fikirlerden değil de, Alman olan her şeyden nefret etmek, çok tehlikelidir. Bu telâkki gözleri maskeleyen ve buna saplananlar çok ciddî bir tehlikeyi göremez hale gelmektedirler. Ekseriya, bu iddia, bu gibi temayüllerin Almanya'dan başka yerlerde de mevcut olduğunu kabul etmek istemiyenlerin ve Almanlardan aldığımız, Almanları olduğu kadar bizleri de aldatan itikatları yeniden gözden geçirmekte ve icabında atmakta tereddüt edenlerin başvurdukları bir kaçamaktan ibarettir. Tehlike iki taraflıdır: çünkü nazi rejiminin yegâne sebebinin Alman milletinin fenalığı olduğu iddia edilmekle, bu fenalığın asıl müsebbibi olan müesseseleri bize kabul ettirmek için bir bahane de hazırlanmış olmaktadır.

Almanya ve İtalya'daki tekâmülün bu kitapta yapılacak olan izah ve tefsiri, ekseri yabancı müşahitlerin ve Almanya ve İtalya muhacirlerinin yaptıkları tefsirlerden çok farklıdır. Fakat bizim tefsir tarzımız doğru ise, bugün ortalığa hâkim bulunan sosyalist kanaatlere bağlı olanların, bu tekâmülü iyi anlamalarına niçin hemen hemen imkân bulunmadığını izah edecektir. Nitekim, muhacirlerin ve İngiliz ve Amerikalı gazetelerinin ekserisi sosyalist temayüllüdür. [1]. Nasyonal-sosyalizmin sathı ve hatâlı bir izahı vardır; buna göre, nasyonal-sosyalizm, sosyalizmin terakkisi yüzünden menfaat ve imtiyazları tehlikeye düşenlerin kıskırttığı basit bir reaksiyondan ibarettir. Bu kanaat, tabiatıyla, nasyonal-sosyalizme müncer olan fikir cereyanına yardım etmiş olmakla beraber, yarı yolda duran ve bu yüzden nazilerle itilâf haline düşüp memleketi terk etmek zorunda kalan sosyalistler tarafından benimsenmiştir. Bunlar, sayıları itibariyle, nazilerin karşılaştığı yegâne hatırı sayılır muhalefeti temsil etmektedirler. Fakat bu sadece şunu gösterir ki, kelimenin en geniş mânası ile, bütün Almanlar sosyalist olmuşlardır; ve eski liberalizm sosyalizm tarafından kovulmuştur. Almanya'da "sol" cenah ile nasyonal-sosyalizmin temsil ettiği "sağ" cenahı birbirine düşüren uyumsuzluğun, birbirine hasım sosyalist grupları arasında daima zuhur edecek olan uyumsuzluklardan olduğunu ispat edeceğimizi umuyoruz. Bu izah tarzı doğru ise, Alman mültecilerinden büyük bir kısmı, eski itikatlarına körükörüne bağlı kalmak yüzünden, dünyanın en büyük iyi niyetiyle, yeni vatanlarının da Almanya'nın yoluna sürüklenmesine yardım ediyorlar, demektir.

Kanaatleri itibariyle samimî surette sosyalist oldukları asla şüphe götürmeyen bazı Alman mültecilerinden duydukları yarı-faşist fikirlerin, birçok İngiliz dostlarımızı rencide ettiğini gördüm. İngilizler bu mültecilerin yarı-faşist fikirlerini Alman olmalarına izafe ediyorlar. Fakat işin hakiki sebebi şudur ki, bu mülteciler İngilteredekilerden hissedilir derecede daha ileri gitmiş sosyalistlerdir. Şüphesiz Alman sosyalistlerinin, kendi memleketlerinde, Prusya geleneğinin bazı unsurlarından çok faydalandıkları doğrudur; Almanya'da, cephenin her iki tarafında bulunanların da öğündükleri "Prus-

[1] Hariçteki gazete muhacirlerinin sol temayülleri, bütün bir memleketteki her türlü kanaatlar üzerinde, hattâ en muhafazakâr olanların kanaatları üzerinde bile, tesir iera etmektedir. Bunun helki en iyi misali, Büyük Britanya ile Hindistan arasındaki münasebetler hususunda Amerika Birleşik Devletlerinde hemen hemen herkese hâkim olan kanaattır. Kara Avrupasının hâdiselerini biraz anlamak isteyen bir İngiliz de, aynı şekilde ve aynı sebeplerle hatalı bir kanaata sevk edilmiş olduğunu bilmelidir. İngiliz ve Amerikalı gazetecilerin samimiyetinden şüphe etmiyoruz. Fakat yabancı memleketlerdeki harb muhacirlerinin hangi muhitlerde düşüp kalktıklarını bilenler, bu inhırafın sebebini kolayca anlabilirler.

yalılık" ile "sosyalizm" arasındaki bu yakınlık, ana tezimizi takviye etmektedir. [1]. Fakat, "sosyalizm" unsurunun değil de, tahsisen "Almanlık" unsurunun totaliterliği doğurduğunu sanmak hatadır. Almanyanın İtalya ve Rusya ile müşterek olan tarafı, Prusyalılık değil, sosyalist fikirlerin hâkimiyeti idi. Nasyonal-sosyalizm, Prusya gele-neği dairesinde yetiştirilmiş olan sınıflardan değil, halk kütleleri arasından zuhur et-miştir.

[1] Sosyalizm ile Prusya Devletinin yapısı arasında bir bakıma benzerlik bulundu-ğu inkâr edilemez; Prusya devleti, bütün diğer devletlerden daha bariz bir şekilde ve- kastî olarak yukardan aşağıya doğru teşkilâtlandırılmıştır. XIX uncu asır sosyalizmine ilham veren "Devleti geniş bir fabrika gibi idare etmek" fikri henüz doğmadan çok önce, Prusyalı şair Novalis "Friedrich Wilhelm'in ölümünden beri Prusya'nın - hiçbir devlette- görülmemiş derecede - bir fabrika gibi idare olunduğu"ndan şikâyet etmişti. Bk. Novalis- (Friedrich von Hardenberg), *Glauben und Liebe, König und die Königin*, 1798.

BİRİNCİ BÖLÜM

TERK EDİLEN YOL

Ana tezi şu olan bir program: serbest teşebbüs ve kâr sistemi bizim neslimizde iflâs etmiş değildir, belki henüz tecrübe edilmemiştir.

F. D. Roosevelt

Medeniyet yolunda beklenmeyen bir dönemece raslayınca, umduğumuz devamlı terakki yerine eski barbarlık devrini hatırlatan tehlikelerle karşı karşıya gelince, her şeyi itham eder, fakat kendimizi itham etmeyi asla düşünmeyiz. Hepimiz, en nurlu görüşlere uyararak, elimizden geldiği kadar uğraşmadık mı, en güzide zekâlarımız dünyamızı daha iyi bir hale getirmek için durmadan çalışmadılar mı?... Bütün gayretlerimizi hürriyetin, adaletin ve refahın artması uğrunda sarfetmedik mi?... Neticce tasarladığımızdan bu kadar farklı olduğuna göre, hürriyet ve refah yerine kölelik ve sefaletle karşı karşıya bulunduğumuza göre, habîs kuvvetler tarafından plânlarımızın bozulduğu meydanda değil midir? Bizi daha iyi bir hayata götüren yolumuza yeniden koyulmadan önce yenmemiz lâzım gelen uğursuz bir kudretin kurbanı olduğumuz aşikâr değil midir? Fakat suçlu hakkında aramızda anlaşma yoktur: kimimiz kötü niyetli kapitalisti, kimimiz şu veya bu milleti, kimimiz yaşlılarımızın budalalığını, kimimiz yarım yüzyıldan beri mücadele ettiğimiz halde henüz tamamiyle yıkılamamış olan bir içtimai rejimi suçlandırırız. Fakat hepimiz şundan eminiz, daha doğrusu yakın zamana kadar emindik ki: son nesilde iyi niyetli insanların ekserisi tarafından benimsenen ve içtimai hayatımızda esaslı değişiklikler husule getirmiş olan hâkim fikirler hâtâli olmazlar. Medeniyetimizin bugün geçirmekte olduğu buhranı izaha çalışan bütün iddiaları kolayca kabul ediyoruz, fakat şu izah şeklini kabul etmeğe nedense bir türlü yanaşmıyoruz: dünyanın bugünkü hali belki de bizim esaslı surette hataya düşmemizden ileri gelmektedir; ve bizim için en kıymetli olan ideallerden bazılarını kavuşmak üzere sarfettiğimiz gayretler, beklediğimizden tamamiyle farklı neticeler doğurmaktadır.

Bütün enerjimizin harbi kazanmağa mâtuf olduğu bu sırada, şu noktayı hatırlamakta bazan güçlük çekiyoruz: bugün uğrunda mücadele ettiğimiz kıymetler daha bu harbden önce bizim memleketimizde de tehdiide mâruzdu ve bazı memleketlerde imha edilmişlerdi. Bugün karşılaşılan idealler, kendi mevcudiyetleri için mücadele eden muharip milletler tarafından temsil edilmektedir; fakat unutmıyalım ki, bu mücadele vaktiyle Avrupanın müşterek malı olan medeniyetin sinesinde çıkıveren fikir çarpışmalarından doğmuştur; ve totaliter rejimlerin kurulmasına müncer olan temayüller, yalnız bu rejimlere baş eğen memleketlere münhasır kalmamıştır. Bugün, gaye her şeyden önce harbin kazanılmasıdır. Fakat bir kere harb kazanılınca, yeniden ana me-

seleleri ele almamız ve bizimkine yakın medeniyetlerin başına gelen âkıbetten kendimizi kurtarmak çaresini bulmamız lâzım gelecektir.

Almanya, İtalya veya Rusya'yı, ayrı âlemler olarak değil, fakat bizim de iştirak ettiğimiz bir fikir tekâmülünün mahsulleri olarak görmek elbette biraz güçtür. Hiç değilse düşmanlarımız hakkında, onların bizden tamamiyle farklı olduklarını ve onların başına gelenlerin bizim başımıza gelebileceğini düşünmek daha kolay ve daha huzur vericidir. Halbuki bu memleketlerin totaliterliğe kapılmalarına tekaddüm eden yıllardaki tarihlerine bakacak olursak, göreceğimiz hususiyetlerden pek büyük bir kısmı bize de yabancı değildir; yalnız bu tahavvül bazı memleketlerde bizdekinden daha süratli olmuş ve onların idealleri ile bizimki arasında önüne geçilmez bir ihtilâfa yol açmıştır; yoksa bu tahavvül bizi de müteessir etmekten geri kalmamıştır.

Dünyayı bugünkü haline getiren yeni fikirlerdir, insanların iradeleridir. İnsanlar bu neticeyi önceden görememişlerdi. Vakıtalarda, kendi kendine husule gelen - ve düşünüş tarzımızı değiştirmemizi icabetiren - hiçbir değişiklik de mevcut değildi. İşte İngilizlerin, belki de - mesut bir hâdise olarak - bu istihale yolunda ekseri Avrupa milletlerinden daha geride kaldıkları için, anlamakta güçlük çektikleri nokta budur. Bizi bir nesilden beri sevkü idare eden ve hâlâ etmekte bulunan idealleri, ancak istikbalde gerçekleşecek gayeler olarak görmekte devam ediyor ve bu ideallerin yirmi beş yıldan beri, yalnız dünyayı değil, memleketimizi de ne kadar değiştirmiş olduğunu bir türlü fark etmiyoruz. Zannediyoruz ki, çok yakın zamanlara kadar, XIX. yüzyıl fikirleri veya *laissez faire* (bırakınız yapısı) prensibi gibi müphem tâbirlerle adlandırılan fikirler tarafından idare ediliyorduk. Başka memleketlere kıyasen ve istihaleyi hızlandırmak için sabırsızlananlar bakımından, bu kanaat doğru sayılabilir. Gerçekten, 1931 e kadar, başkalarının daha önce atıldıkları çığırda İngiltere pek yavaş ilerlemişti. Fakat bu tarihte bile o kadar mesafe almış bulunuyorduk ki, ancak geçen umumî harbden öncesini hatırlayanlar liberal bir âlemin nasıl olduğunu bilirler. [1].

Mühim olan nokta, yalnız son nesil boyunca husule gelen tahavvüllerin azameti değil, fakat aynı zamanda bu tahavvüllerin fikirlerimizin ve içtimai nizamımızın istikametinde tam bir değişiklik ifade etmesidir; İngilterede bu ciheti anlıyanlar pek azdır. Daha totaliterlik heyulâsının yakın bir tehlike haline gelmesinden yirmi beş yıl önce, Avrupa medeniyetinin dayandığı ideallerden yavaş yavaş uzaklaşmağa başladık. Son derece büyük ihtiras ve ümitlerle atıldığımız bu yol, bizi totaliterliğin dehşetiyle karşı karşıya getirdi: bizim neslimiz bu netice karşısında derin bir sarsıntıya uğramıştır ve hâlâ iki vakia arasındaki münasebeti kurmağa yanaşmamaktadır. Halbuki bu inkişaf, hâlâ okutmakta olduğumuz liberal felsefenin babaları tarafından vaktiyle yapılan ihtarları teyid etmiştir. İktisadi hürriyeti yavaş yavaş terk ettik: halbuki onsuz şahsi ve siyasi hürriyet hiçbir zaman mevcut olmamıştır. XIX uncu yüzyılın en büyük siyasi mütefekkirlerinden ikisi, de Tocqueville ve Lord Acton, sosyalizmin kölelik demek olduğunu bize söylemişlerdi. Fakat sosyalizme doğru gitmekten geri durmadık. Bugün

[1] Daha 1931 de, Mac Millan raporu "hükümetimizin noktai nazarındaki değişiklikten ve parti farkı olmaksızın, insanların hayatını tanzim ve idare hususundaki arzu ve temayülün git gide arttığından" bahsediyordu. Aynı rapor şunları ilâve ediyordu: "Parlâmento tarafından, doğrudan doğruya camianın günlük işlerini tanzim etmek maksadiyle çıkarılan kanunların sayısı gitgide artmaktadır ve bugün, Parlâmento, vaktiyle tamamiyle salâhiyeti dışında sayılan sahalara müdahale etmektedir." Aynı sene, bu rapordan bir müddet sonra, memleket nihayet müdahalecilik yoluna daldı ve 1931 den 1939 a kadar süren, kısa fakat hazin devre esnasında, iktisadi sistemini tanınmaz hale getirecek derecede değiştirdi.

gözlerimizin önünde yeni bir kölelik şeklinin ortaya çıktığını görmüş bulunuyoruz. Yine de, bu iki şeyin birbirine bağlı olduğunu pek anlıyamıyoruz. [1].

Sosyalizme doğru bugünkü temayül, yalnız yakın mazi ile değil, garp medeniyetinin bütün tekâmül seyri ile irtibatın birdenbire kesilmesi demektir. Bu temayül yalnız on-dokuzuncu yüzyıl çerçevesi içinde değil, fakat daha geniş bir tarihî görüş zaviyesinden incelenirse, bu hakikatın farkına varılır. Yalnız Cobden ile Bright'in, Adam Smith ile Hume'un ve hattâ Locke ve Milton'un fikirlerini değil, Hristiyanlık, kadim Yunan ve Roma'nın kurduğu temeller üzerine yükselen garp medeniyetinin en bariz hususiyetlerinden birini de süratle terk etmekteyiz. Yavaş yavaş terk ettiğimiz şey, sadece XIX uncu ve XVIII inci yüzyılların liberalizmi değil, Erasmus'dan ve Montaigne'den, Cicero'dan ve Tacitus'den, Pericles'den ve Thucydides'den tevarüs eylediğimiz ferdiyetçilik temelidir.

Nasyonal-sosyalist ihtilâlini bir Karşı-Rönesans olarak vasıflandırmış olan nazi şefi belki de ne kadar doğru bir söz söylediğinin farkında değildi. Bu ihtilâl, insanlığın Rönesans devrinden beri kurmakta olduğu ve her şeyden önce ferdiyetçi olan bir medeniyeti temelinden yıkmaya matuf başlıca hareket olmuştur. Bugün ferdiyetçilik kelimesi kulağa oldukça nahoş gelmektedir ve zamanla âdetâ egoizmi hatırlatmaya başlamıştır. Fakat bizim bahsettiğimiz ve sosyalizm ile bütün diğer kolektivizm şekillerinin zıddı olarak kullandığımız ferdiyetçiliğin, egoizmle hiçbir zaruri münasebeti yoktur. Bu iki prensip arasındaki tezadı bu eser boyunca ancak yavaş yavaş izah etmek imkânını bulacağız. Unsurlarını hristiyanlıktan ve klâsik eski çağıdan alan, ilk defa Rönesansta tam bir inkişafa mazhar olan ve o zamandan sonra da garbi Avrupa medeniyeti dediğimiz şeyi yaratan bu ferdiyetçilik acaba nedir? Ferde fert olarak saygı göstermek; kanaat ve zevklerinin - ne kadar dar olursa olsun, kendi sabaşı içinde - kendine ait bir mesele olduğunu kabul etmek; insanların ferdi kabiliyet ve temayüllerini inkişaf ettirmelerinin arzuya şayan olduğuna inanmaktadır. "Hürriyet" kelimesi o kadar fazla harcanmış ve aşındırılmıştır ki, Rönesanstan beri temsil edegeldiği ideali tarif etmek için bu kelimeyi kullanmakta tereddüde düşülmüyor. Uzun bir yükselişten sonra, kısa zaman dan beri süratli bir alçalma gösteren ve totaliter devletin zuhuriyle tamamiyle ortadan kalkan bu prensibin taşıdığı bütün mânayı muhafaza edebilen biricik kelime, belki "tolerans = tesamuh" kelimesidir.

Sert bir hiyerarşi sisteminden, insanın hiç değilse kendi mukadderatına şekil vermediği bir kere tecrübe edebileceği, birçok hayat tarzlarını görmek ve bunlardan birini seçmek fırsatını bulabileceği bir rejime doğru vuku bulan tedrici istihale, ticaretin inkişafına muvazi olarak gelişmiştir. Kuzey İtalyanın ticaret sitelerinde doğan yeni hayat telâkkisi, ticaretle birlikte batıya ve kuzeye doğru, Fransa ve Almanya üzerinden Hollanda ve Britanya adalarına kadar yayıldı ve onu boğacak bir siyasi istibdadın bulunmadığı yerlerde, adamakıllı kök saldı. En tam inkişafa Hollanda ve Büyük Britanya'da mazhar oldu; ve ilk defa buralarda serbestçe gelişme imkânını bularak siyasi ve içtimai hayatın temeli haline geldi. XVII nci yüzyılın sonunda ve XVIII inci yüzyılda, daha tekâmül etmiş bir şekilde, buralardan başlayarak doğuya ve batıya doğru, Yeni Dünya-

[1] Şayanı dikkat bir şekilde teyyüd eden daha yeni bazı ihtarlar da hemen tamamiyle unutulmuştur. Otuz yıl önce, Hilaire Belloc, o tarihten beri Almanyada olup bitenleri, bu hâdiselerin cereyanından sonra yazılmış eserlerin birçoklarından daha iyi izah eden bir kitabında, şunu söylüyordu: "sosyalist doktrin *kapitalist* cemiyet üzerindeki tesiriyle, kendini doğuran âmillerden farklı bir üçüncü şey dünyaya gelir: kölelik Devleti". (*L'Etat servile*, 1913, üçüncü bası, 1927, s. XIV).

ya ve - vaktiyle tahripkâr harbler, siyasi tazyikler yüzünden inkişaf edemediği - orta Avrupa'ya [1] doğru yeniden yayılmağa başladı.

Modern Avrupa tarihinin bütün bu devri boyunca, umumi olarak içtimai tekâmül, ferdi, günlük faaliyetini köstekliyen ananevî ve mecburî bağlardan kurtarmağa doğru gitmiştir. Bu istikamette biraz ilerledikten sonra, fertlerin kendiliklerinden ve serbest olarak sarf ettikleri gayretlerin mudil bir iktisadi faaliyetler sistemi yaratabileceği anlaşılmağa başlanmıştır. Siyasi hürriyetin beklenmedik bir neticesi olarak serbestçe gelişen bu iktisadi faaliyet, nihayet insicamlı bir iktisadi hürriyet nazariyesinin kurulmasına müncer olmuştur.

Ferdî enerjilerin serbest bırakılmasının en önemli neticelerinden biri de belki ilmin harikulâde gelişmesi olmuştur: bu gelişme İtalyadan İngiltereye ve ötelere doğru ferdi hürriyet hareketini takibetmiştir. Şüphesiz, bundan önce insanların icat kabiliyetleri daha az değildi. Pek çok oyuncaklar ve diğer mekanik şeyler yapılabilmiş; fakat sanayî tekniği yerinde saymıştı. Buna mukabil, maden sanayii ve saatçılık gibi tahdit edici murakebelere tabi tutulmayan sanayî branşlarında büyük terakkiler kaydedilmişti. Fakat, bazıları dikkate şayan derecede mükemmel olan mekanik keşiflerin sanayide geniş ölçüde kullanılmasını temine mâtuf nadir teşebbüsler süratle boğulmuştu. Hâkim fikirler herkes için "mecburi" olduğu müddetçe, insanların öğrenme arzusuna daima set çekilmişti. Ekseriyetin itikatları ve ahlâkî telâkkileri her müceddidin yolunu kapıyordu. Fakat, sanayî serbestliği yeni bilgilerin serbestçe kullanılmasını mümkün kıldı. Bir rizikoya katlanmak iktidarında olan her insan, ekseriya tedrisatı murakabe etmekle mükellef makamların haberi bile olmadan, her istediği tecrübeye girişmek imkânını elde ettiği andan itibaren, ve ancak bundan sonra, ilim - bilhassa son 150 yıl zarfında - kâinatın çehresini değiştiren muazzam terakkileri gösterebilmiştir.

Çoğu zaman görüldüğü gibi, medeniyetimizin mahiyet ve bünyesi birçok dostlarından ziyade düşmanları tarafından vâzih olarak anlaşılmuştur: Bir XIX uncu yüzyıl totaliteri olan Auguste Comte'un tâbiriyle "garbın ezeli hastalığı, ferdin nev'e karşı isyanı", medeniyetimizi kuran kuvvetin ta kendisidir. Daha önceki devirlerin ferdiyetçiliğine XIX uncu yüzyılın ilâve ettiği şey, sadece hürriyet şuurunu bütün sınıflara mal etmek, tesadüfi olarak ve yeryer yayılmış olan ferdiyetçilik fikrini sistematik ve fasilsiz bir surette geliştirmek, nihayet bu fikri İngiltere ve Holânda'dan Avrupa kıtasının büyük kısmına geçirmekten ibaret olmuştur.

Elde edilen netice bütün ümitleri geride bıraktı. İnsan zekâsının serbestçe işlemesine mâni olan engellerin yıkıldığı her yerde, insan, durmadan genişliyen arzularını süratle tatmin edebilmek iktidarını kazanıyordu. Hayat seviyesinin yükselmesi, cemiyet içinde, artık insanların katlanmağa tahammül edemedikleri son derece karanlık noktaların mevcudiyetini süratle açığa çıkardı, fakat hakikatte bütün sınıflar umumî terakkiden istifade edebildiler. Bu hayret verici yükselişin kıymetini, bizzat bu yükselişin eseri olan ve bugün birçok boşlukların mevcudiyetini açığa koyan hali hazırdaki kıymet ölçülerimize vurarak takdir edemeyiz. Bu yükselmenin ona iştirak edenler nazarında ne ifade ettiğini ölçebilmek için, yükseliş başladığı sıralarda beşeriyetin ümit ve arzularının nelerden ibaret olduğunu hatırlamamız lâzımdır. Ve şu muhakkaktır ki, elde edilen başarı en delice ümitleri bile gölgede bırakmıştır. Yirminci yüzyılın başlarına

[1] XV inci ve XVI inci asırlarda Alman burjuvazisinin prensler tarafından tahakküm altına alınması ve kısmen imhası, bazıları bugün bile devam eden çok büyük neticeler doğurmuştur.

doğru, batı âleminde, işçi bundan yüzyıl önce belki mümkün bile görülmiyecek olan bir şahsi istiklâl, emniyet ve maddi refah seviyesine ulaşmıştır.

İstikbalde, bu başarımın en mânalı ve en büyük neticesi olarak şu vakıa göze çarptı: bu terakki insanlara, kendi mukadderatlarına hâkim olma bakımından yepyeni bir itimat, ve talihlerini hudutsuz derecede iyileştirmek imkânına mâlik olduklarına dair bir kanaat aşılardı: Muvaffakiyetle birlikte insanların ihtirası da arttı, ve insan muhteris olmakta tamamiyle haklıydı. Vaktiyle baş döndürücü olan vâitler kâfi sayılmamağa ve terakkinin temposu çok yavaş gelmeğe başladı; ve bir gün geldi ki, vaktiyle bu terakkiyi imkân dahiline sokmuş olan prensipler, elde edilen neticeleri korumak ve geliştirmek için muhafazası zarurî şartlar olarak değil, daha hızlı bir terakkinin tahakkukuna set çeken ve derhal yok edilmesi icabeden engeller olarak görülmeğe başlandı.

*

* *

Liberalizm prensiplerinde, liberalizmin değişmez bir dogma haline gelmesini icabettirecek hiçbir cihet yoktur; liberalizmin bir defaya mahsus olmak üzere tesbit edilmiş sabit kaideleri mevcut değildir. Bir temel prensip vardır: işlerin idaresinde kendiliğinden doğan (spontané) içtimai kuvvetlere kabil olduğu kadar çok yer verilmeli, ve zorlayıcı, tazyik edici tedbirlerden kabil olduğu kadar kaçınılmalıdır. Fakat bu prensibin sonsuz derecede çeşitli tatbik şekilleri olabilir. Bilhassa gayret ve azim sarfederek, rekabetin mümkün olduğu kadar faydalı bir rol oynayacağı bir sistem yaratmak ile, mevcut müesseseleri pasif bir şekilde oldukları gibi kabul etmek şıkları arasında muazzam bir fark vardır. Bazı liberallerin, meselâ bilhassa "bırakınız yapsın = laissez faire" kaidesi gibi birtakım hantal prensibler üzerinde anut bir şekilde ısrarları kadar, liberalizm dâvasına zarar veren hiçbir şey olmadığı muhakkaktır. Fakat bu bir bakıma lüzumlu ve mukadderdi. Bazı muayyen tedbirlerin birtakım kimselere ânî ve aşikâr faydalar temin edeceği görüldüğü halde, bu tedbirlerin doğuracağı zararlar daha vasıtalı ve daha gizli olabilirdi. Bu tedbirlerden fayda umanların ısrarlarına karşı, ancak bükülmez ve hazır bir kaide müessir olabilirdi. Sanayi hürriyeti lehinde müsait bir peşin kanaat yerleşmiş bulunduğundan, bunu, istisnası olmayan bir kaide olarak ileri sürmek meyline mukavemet etmek bazan mümkün olamamıştır.

Liberal doktrini müdafaa eden birçok vülgarizatörlerin böyle bir durum takınmaları yüzünden, bir noktada gedik açılınca bütün mevzilerin çökmesi mukadderdi. Liberallerin vaziyetini zayıflatan bir nokta da, hür bir cemiyet nizamı içinde müesseselerin kadrosunun tedricî surette islahını gaye ittihaz eden bir siyasetin zarurî olarak yavaş yavaş semere vermesi idi. Bu terakki, içtimai kuvvetler hakkındaki ve bu kuvvetlerin verimli bir şekilde harekete geçmesi için en elverişli şartların hangileri olduğu hakkında ki bilgi ve anlayışımızın gelişmesine bağlı idi. Mademki yapılacak iş kendi kendine doğan bu içtimai kuvvetlere yardım etmekten ve lâzım oldukça bunları tamamlamaktan ibaretti, herşeyden önce bu kuvvetleri anlamak lâzım geliyordu. Bir liberalin cemiyet karşısındaki durumu, bir nebat yetiştiren bahçıvanın durumuna benzer; bahçıvan, nebatın büyümesine en elverişli şartları yaratabilmek için, bu nebatın bünyesini ve nasıl yetiştiğini mümkün olduğu kadar iyi bilmeğe mecburdur.

XIX uncu yüzyılın iktisadi politikasının prensiblerini ifadeye yarıyan kaba kaidelerin sadece bir başlangıç olduğundan, henüz öğrenmemiz icabeden pek çok şeyler bulunduğu ve takibettiğimiz istikamette daha muazzam terakki imkânlarının mev-

cudiyetinden, hiçbir aklı başında insanın şüphe etmemesi lâzım gelirdi. Fakat bu terakki, kullanmak durumunda olduğumuz kuvvetler üzerinde gittikçe artan bir entelektüel hâkimiyet kurmamızı icap ettiriyordu. Para sisteminin kullanılması veya inhisarların murakabesi ve önlenmesi gibi birçok ana işlerde; ve diğer sahalardaki hemen hemen aynı derecede ehemmiyetli birçok başka işlerde, hükümetler - gerek iyilik, gerek fenalık yapabilme bakımından - muazzam bir iktidara malik bulunuyorlardı. Meseleleri daha iyi anlamak suretiyle, günün birinde bu iktidarı müessir bir şekilde kullanabilmek imkânına kavuşabileceğimizi ümidetmemek için hiçbir sebep yoktu.

Fakat liberal doktrin, mütemadiyen, ilerleyişini tehdideden tekliflerle çarpışmak zorunda kalıyordu; çünkü umumiyetle "müspet iş" adı verilen istikamette terakki ister istemez yavaş oluyordu; ve hemen tahakkuku istenen islahat karşısında, liberalizm işi daha ziyade zamana bırakmak, servetin hürriyet sayesinde tedricen artmasına güvenmek mecburiyetinde idi. Öyle ki, liberalizm gitgide "menfi" bir dogma telâkki edilmeğe başlandı: çünkü fertlere sadece müşterek terakkiden bir hisse verebiliyordu; bu terakki ise artık tabii görülüyor ve bunun hürriyet siyasetinin bir neticesi olduğu farfedilmiyordu. Hattâ denebilir ki, liberalizmin gerilemesinin sebebi, liberalizmin muvaffakiyeti olmuştur. Bu sayede kazanılan muvaffakiyet, insanları, henüz berdevam olan ve artık hem tahammülfersa, hem de faydasız görünmeğe başlayan birtakım fenalıklara göz yumamıyacak bir hale getirdi.

*

* *

Liberal politikanın sağladığı terakkilerdeki yavaşlık; cemiyet menfaatlerine aykırı bazı imtiyazları müdafaa etmek için ağır kalabalığı ile liberal prensibleri kalkan itihaz edenlere karşı duyulan haklı hiddet; ve o zamana kadar elde edilen maddî inkişafın zahiren haklı gösterdiği hudutsuz ihtiras, bütün bu âmiller, asrın sonuna doğru liberalizmin ana prensiblerine karşı itimadın gitgide kaybolmasına müncer oldu. Elde edilen neticeler, artık nihai olarak iktisabedilmiş, emin ve kaybolmaz birer kazanç zannedilmişti. Halk yeni isteklere gözünü dikmiş ve eski prensiplere bağlılık bunların süratle tatminine engel gibi görülmeğe başlanmıştı. Gitgide şu kanaat yerleşti ki, ilk terakkileri sağlıyan çerçeve dahilinde artık başka terakkiler elde etmeğe imkân kalmamıştır ve cemiyetin yeni baştan kurulması lâzımdır. Artık mevcut cihazı islah etmek veya artırmak değil, onu tamamiyle ıskartaya atıp yerine yenisini koymak bahis mevzuu idi. Ve yeni neslin ümitleri tamamiyle yeni bir şey üzerinde temerküz ettiği için, mevcut cemiyetin işleyiş tarzı ile gitgide daha az uğraşılmağa, ve bu işleyiş gitgide daha az anlaşılmağa başlandı. Ve hürriyet sisteminin işleyişini anlıyamaz bir hale geldiğimiz nisbette, nele-
rin ancak bu sistemin mevcudiyeti ile kaim olduğunu da göremez olduk.

Teknisyen ve mühendislerin çözmeye alıştıkları teknik meselelerle uğraşmaktan doğan bazı düşünüş itiyatlarının içtimai meselelere de ihtiyatsızca tatbik edilmesi, bu noktai nazar değişikliğine hız verdi. Teknik meselelerle uğraşmanın yarattığı bu itiyatlar, bir taraftan, daha önceki içtimai araştırmaların - kendi peşin itikatlarına uygun olmaları - neticelerini itibardan düşürmek; diğer taraftan, teşkilâtlandırma idealini, bu işe hiç de elverişli olmayan bir sahaya zorla tatbik etmek istidadını gösteriyordu. [1]. Fakat meselenin bu cephesini burada incelemeğe mahal yoktur. Yapmak iste-

[1] Müellif, bu tekâmülün ilk safhalarını, 1941 - 1944 yıllarında *Economica*'da çıkan iki makale serisi ile aydınlatmağa çalışmıştır: "İlim ve cemiyetin tetkiki" ve "İlimde mukabil - inkılâp".

diğimiz şey, sadece, yavaş yavaş ve hissedilmez merhalelerle husule gelmesine rağmen, cemiyet karşısındaki tavır ve vaziyetimizin ne kadar kökünden değiştiğini belirtmektir. Her merhalede, sanki sadece bir derece farkı bahis mevzuu olduğu sanılıyordu. Fakat neticede, içtimai meseleler karşısında eski liberalizmin takındığı vaziyet ile bugünkü vaziyetimiz arasında esasi bir fark husule geldi. Bu değişiklik, yukarda ana hatlarıyla belirtmeğe çalıştığımız cereyanın tamamıyla tersine dönmesine, garp medeniyetini yaratan ferdiyetçi geleneğin tamamıyla terk edilmesine müncer oldu.

Bugün hâkim olan fikirlere göre, insanların uğraşması lâzım gelen mesele, hür bir cemiyet nizamı içinde kendiliğinden doğan kuvvetlerin en iyi şekilde nasıl kullanılabilirler meselesi değildir. Beklenmiyen neticeler doğuran bu kuvvetleri bir tarafa bırakarak, "pazar"ın gayri şahsi ve anonim mekanizması yerine, bütün içtimai kuvvetleri, düşünülerek kararlaştırılmış belli gayelere doğru kolektif ve "şuurlu" bir şekilde sevk ve idare etmeğe kalkışmış bulunuyoruz. Çok rağbet kazanan ve "hürriyet plânı"nı gerçekleştirmek için teklifettiği programına ilerde sık sık temas edeceğimiz bir kitabın benimsediği şu aşırı görüş tarzı, bunun en iyi misalini teşkil eder:

*İnsan tabiatın bütün sistemini yeniden kurmak ve idare etmek lüzumunu hiçbir zaman duymadı; halbuki bugün, cemiyet karşısında bu mecburiyeti duyuyoruz... Hiçbir vakit ikinci bir tabiat yaratmağa kalkışmamış olan insanoğlu, gitgide bütün içtimai hayatını başından sonuna kadar tanzim etmek yolunu tutmaktadır. (Dr. Karl Mannheim, *Man and society in the age of reconstruction*, 1940, s. 175).*

*

**

Bu temayül değişikliğinin, fikirlerin mekân dahilindeki hareketlerinde husule gelen istikamet değişmesiyle aynı zamana tesadüf etmesi mânîdardır. İki yüzyıldan fazla müddet boyunca, İngiliz fikirleri doğuya doğru yayılmıştı. İngilterede doğup serpilen hürriyet kaidesi bütün dünyayı kaplıyaçağa benziyordu. 1870 e doğru, bu fikirlerin doğuya doğru yayılma sahası belki de azamî genişliğine varmış bulunuyordu. Bu tarihler itibaren gerileme başgösterdi, ve - hakikatte yeni değil, çok eski olan - yeni bir fikir inanzumesi doğudan batıya doğru akmağa başladı. İngiltere siyasî ve içtimai sahada entelektüel hâkimiyetini kaybetti ve fikir ithal eden bir memleket oldu. Bunu takibeden altmış yıl zarfında, Almanya, yirminci yüzyılda dünyayı idare etmeğe namzet olan fikirlerin Batıya ve Doğuya doğru yayıldığı merkez haline geldi. İster Hegel veya Marx, ister List veya Schmoller, Sombart veya Mannheim olsun; ister aşırı bir sosyalizm, veya sadece daha az radikal bir "teşkilâtçılık" veya "plâncılık" bahis mevzuu bulunsun, her tarafta Alman fikirleri tehâlikle benimseniyor ve Alman müesseseleri taklidedilirdi. Bu yeni fikirlerin birçokları ve bahusus sosyalizm, Almanya'da doğmuş değillerdi. Fakat XIX uncu yüzyılın son çeyreği ile XX nci yüzyılın ilk çeyreği zarfında, Almanya'da tekâmül ettiler ve en geniş inkişafa mazhar oldular. Bu devre zarfında, sosyalizmin nazarî ve amelî sahada gelişmesi bakımından Almanyanın yaptığı büyük hamleler bugün ekseriya unutulmaktadır. Sosyalizmin İngilterede ciddî surette münakaşasından bir nesil önce, Alman parlâmentosunda kuvvetli bir sosyalist partisi vardı. Çok yakın bir tarihe kadar, sosyalizmin doktrin sahasındaki gelişmesi hemen hemen munhasıran Almanya ve Avusturyada husule gelmiştir; öyle ki, bugün bile,

Ruslar münakaşaya umumiyetle Almanların bıraktığı noktadan devam etmektedirler. İngiliz sosyalistlerinin çoğu hâlâ bilmiyorlar ki, bugün keşfetmeğe çalıştıkları meselelerin büyük bir kısmı, çok daha önce Alman sosyalistleri tarafından inceden inceye münakaşa edilmiştir.

Bu devrē zarfında Alman mütefekkirlerinin bütün dünya üzerinde yaptıkları entelektüel tesir, bir taraftan Almanya'nın büyük maddî inkişafı yüzünden, diğer taraftan bundan önceki yüzyıl zarfında - Almanya yeniden müşterek Avrupa medeniyetinin tamamlayıcı, hattâ idare edici bir üyesi haline geldiği sırada - Alman mütefekkir ve âlimlerinin kazandıkları fevkalâde şöhret sayesinde büsbütün kuvvetlenmiştir. Fakat bu entelektüel tesir, çok geçmeden, bu müşterek medeniyetin temellerini tehdit eden fikirlerin Almanyadan etrafa doğru yayılmasına hizmet etmeğe başlamıştır. Almanların kendileri - hiç değilse içlerinden bu fikirleri yaymakta olanlar - aradaki uyumsuzluğun tamamıyla farkında idiler. Avrupa medeniyetinin müşterek mirası olan şeyleri, onlar, nazilerden çok daha önce, "garp medeniyeti" diye vasıflandıırmağa başlamışlardı; ve artık bunun ifade ettiği mâna: "Ren nehrinin batısındaki medeniyet" idi. Artık batılı demek, bütün şekilleri ile liberalizm ve demokrasi ve ferdiyetçilik, serbest mübadele, beynelmilelcilik ve barış sevgisi demektir.

Fakat, Almanların gittikçe artan bir kısmının batılların bu "boş" fikirlerine karşı iyice gizlenmiyen bir istihfaf duymalarına rağmen, yahut belki de bu istihfaf yüzünden, batıllar Alman fikirlerini ithale devam ettiler. Hattâ onlara şu kanaat aşılandı: ki, daha önceki itikadları sadece egoist menfaatlerin ifadesinden başka birşey değildir; serbest mübadele sistemi Britanya'nın menfaatlerini korumak için uydurulmuş bir doktrinden ibarettir; İngilterenin dünyaya yaydığı siyasî ideallerin modası, bir daha geri gelmeyecek şekilde, geçmiştir ve artık bunlardan utanmak icabeder.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK ÜTOPYA

Devleti "cehennem" haline getiren şey, insanın onu "cennet" haline getirmeğe kalkışmasıdır.

F. Hoelderlin

Terakki âşığı insanların ekserisinin kafasında sosyalizmin liberalizm yerine kaim olması, sadece, geçmişteki büyük liberal mütefekkirlerin kolektivizmin neticeleri hakkındaki ikaz ve ihtarlarının unutulmasından ilerigelmüş değildir. İnsanlar, bu mütefekkirlerin söylediklerine tamamiyle zıt itikatlara bağlandıkları içindir ki, sosyalizm liberalizmin yerine geçebilmiştir. İşin garibi şudur ki, daha ilk zamanlarda hürriyet için en büyük tehlikeyi teşkil ettiği anlaşılmış olan ve hattâ açıktan açığa Fransız ihtilâlinin liberalizmine karşı bir reaksiyon şeklinde başlamış bulunan sosyalizm, kendini herkese "hürriyet" bayrağı altında kabul ettirmiştir. Sosyalizmin başlangıçta açıkça otoriter bir doktrin olarak doğduğu bugün pek nadiren hatırlanmaktadır. Modern sosyalizmin temellerini atan Fransız müellifleri, fikirlerinin ancak diktatörce bir idare sayesinde tatbik edilebileceğine inanmışlardır. Onların nazarında; sosyalizm, cemiyeti hiyerarşik bir şekilde ve şuurlu olarak yeniden teşkilâtlandırmak suretiyle ve "mânevi bir cebir kuvveti" kullanarak "ihtilâli tamamlamak" yolunda yapılacak bir teşebbüsten ibaretti. Sosyalizmin kurucuları, hürriyet hakkındaki niyetlerini gizlemiyorlardı. Düşünce hürriyetini XIX uncu yüzyılın bütün fenalıklarının kaynağı telâkki ediyorlardı ve modern "plancı"ların birincisi olan Saint-Simon, kendi plânlarına itaat etmeyenlerin "hayvan gibi muamele göreceklerini" haber vermekten bile çekinmiyordu.

Ancak 1848 ihtilâline tekaddüm eden kuvvetli demokratik cereyanların tesiri altındadır ki, sosyalizm hürriyet kuvvetleriyle birleşmek yolunu tutmağa başladı. Fakat, yeni "demokratik sosyalizm" in, eski sosyalizm tarafından uyandırılan şüpheleri ortadan kaldıracı için çok zaman lâzım geldi. Özü itibarıyla ferdiyetçi bir müesseseye olan demokrasinin sosyalizm ile telif edilemeyeceğini kimse A. de Tocqueville kadar vuzuhla görememiştir:

Demokrasi ferdi bağımsızlığın sabaşını genişletir, sosyalizm ise daraltır. Demokrasi her insanın kıymetini mümkün olan âzami haddede kadar yükseltir, sosyalizm her insanı bir vasıta, bir âlet, bir vakam haline getirir. Demokrasi ve sosyalizm yalnız bir kelime ile birbirlerine bağlıdır: müsavat. Fakat aradaki farka dikkat ediniz: demokrasi hürriyet içinde müsavat, sosyalizm ise sıkıntı ve kölelik içinde müsavat ister. [1].

[1] Müessisan meclisinin (Assemblée Constituante) 12 eylül 1848 tarihli toplantısında, çalışma hakkı meselesi üzerinde söylenen nutuk". - Alexis de Tocqueville, *Œuvres complètes*, c. IX, 1866, s. 546.

Bu şüpheleri ortadan kaldırmak ve siyasi motörlerin en kuvvetlisi olan hürriyet arzusunu kendi arabasına koşabilmek için, sosyalizm gitgide "yeni bir hürriyet" vâdetmek yolunu tuttu. Sosyalizmin iktidarı alması, bir anda zaruret devrinden hürriyet devrine geçiş demek olacaktı. Sosyalizm "iktisadi hürriyet"i getirecekti; iktisadi hürriyet olmadıktan sonra, elde edilmiş olan siyasi hürriyet "muhafaza edilmeğe değmezdi". Atalardan beri devam edegelen hürriyeti fetih yolundaki savaşı, ancak sosyalizm tamamlayabilecekti; siyasi hürriyetin elde edilmesi bu savaşın birinci merhalesinden ibaretti. İleri sürülen delilin, akla yakın görünmesi için hürriyet kelimesinin mânasında yapılan kurnazca değişiklik, mühim bir hâdisedir. Siyasi hürriyetin büyük havarileri, hürriyetten bahsederken şunu kasdetmişlerdi: her türlü cebirden, başkalarının her türlü keyfî ve indî muamelelerinden masun olmak, insanları bir emirin emirlerine itaate mecbur eden ve hiçbir seçim hakkı bırakmayan bağlardan kurtulmak. Halbuki "yeni hürriyet", her birimizin yolunuzu serbestçe intihap imkânlarımızı ister istemez ve gayri müsavi surette tehdideden haricî şartların yüklediği mecburiyetten, her türlü ihtiyaçtan kurtulmak mânasına geliyordu. Sosyalistlere göre, insanın hakikaten hür olabilmesi için, evvelâ "fiziki ihtiyacın despotizmi" ni yıkması ve "iktisadi sistemin yaptığı tazyikleri" gevşetmesi lâzımdı.

Bu mânada, hürriyet kelimesi iktidar [2] veya servete verilen yeni bir isimden başka birşey değildir. Bu yeni hürriyet vâdiyle birlikte, ekseriya sosyalist cemiyette maddî servetin geniş ölçüde artacağı yolunda düşüncesizce vaatler de yapılmakta idi. Fakat, iktisadi hürriyeti gerçekleştirmek için, tabiat servetlerinin böyle mutlak olarak fethedilmesine güvenilmiyordu. Bu vaat hakikatte, fertlerin malik oldukları seçme imkânları arasındaki büyük müsavatsızlıkların kalkması mânasını ifade ediyordu. Şu halde, yeni hürriyet talebi, aslında, servetin müsavi surette taksimi yolundaki çok eski talebin isim değiştirmiş şeklinden başka bir şey değildi. Fakat bu isim sosyalistlere liberallerle müşterek bir parola temin ediyordu ve onlar bu benzerliği adamakıllı istismar ettiler. Şüphesiz iki parti bu kelimeyi aynı mânada kullanıyorlardı, fakat bunun farkına varanlar pek azdı; hele vâdedilen bu iki hürriyetin birbirleriyle hakikaten kabili telif olup olmadıklarını düşünenler daha da azdı.

Hiç şüphe yok ki, daha geniş bir hürriyet sağlamak vadi sosyalist propagandasının en müessir silâhlarından biri olmuştur ve birçok insanlar hakikaten ve samimi olarak sosyalizmin hürriyeti getireceğine inanmışlardır. Bunun içindir ki, vâdedilen hürriyet yolunun mutlaka esarete götürdüğü sabit olunca, facia büsbütün dehşet kazanmaktadır. Liberalleri, gitgide artan bir nisbette, sosyalizm yoluna sürükleyen, sosyalizm ile liberalizmin temel prensipleri arasındaki çatışmayı maskelleyen ve birçok defalar sosyalistlerin eski hürriyet partisinin adını bile gasbetmelerine imkân veren, hiç şüphesiz bu hürriyet vadi olmuştur. Aydınların ekserisi sosyalizmi liberal geleneğin tabii mü-

[2] Hürriyet ile iktidarın karakteristik şekilde birbirine karıştırılması - ki buna bu etüdün birçok yerlerinde raslayacağız - burada derin olarak incelenemeyecek kadar geniş bir mevzudur. Sosyalizm ile yaşıt olan bu "mefhum karışıklığı" sosyalizme o kadar sıkı bir şekilde bağlıdır ki, takriben 70 yıl önce, bir fransız müellifi, bu hürriyet nazariyesinin Saint - Simon'daki köklerini izah ederken, "bütün sosyalizmin bunda mündemiç olduğunu" söylemiştir. (P. Janet, *Saint-Simon et le Saint-Simonisme*, 1878, s. 26, not). Amerikadaki sol cereyanın başlıca filozofu olan John Dewey'in "hürriyet" ve "iktidar" mefhumlarının karıştırılmasını sarahaten müdafaa etmesi de mânîdardır; Dewey'e göre, "hürriyet bazı şeyleri yapmak hususundaki fiili iktidardır", öyle ki "hürriyet istemek iktidarı istemek demektir". ("Hürriyet ve sosyal kontrol," *The social Frontier*, Kasım 1935, s. 41).

rasçısı olarak benimsemişlerdir: bu sebeple, sosyalizmin insanları hürriyetin tam zıddına götürdüğünü anlıyamamış olmalarına şaşmamalıdır.

*
* *

Bununla beraber, birkaç yıldan beri, en umulmadık kimseler, sosyalizmin önceden görülmiyen neticeleri hakkındaki eski endişeleri yeniden ortaya atmağa başlamışlardır. Birbiri ardından birçok müşahitler, beklediklerinin tam aksine olarak, "faşist" rejimdeki hayatla, "komünist" rejim altındaki hayatın birçok bakımlardan birbirine fevkalâde benzediğini görerek, hayrete düşmüşlerdir. İngilterede ve başka memleketlerde, "terakkiperverler" komünizmle faşizmi birbirlerine zıt kutuplar sayarak aldanmakta devam ederken, bu yeni istibdatların aynı temayüllerin neticesi olup olmadıkları meselesini düşünen insanların sayısı gitgide artmıştır. Lenin'in eski dostu Max Eastman'inki gibi şahadetler karşısında, bizzat komünistler bile sarsılmış olmalıydılar. Eastman şunu itirafa mecbur olmuştur ki: "stalinizm, faşizmden iyi olmak şöyle dursun, ondan beterdir, daha zalim, barbar, adaletsiz, gayri ahlâkî, anti-demokratiktir; onu mazur gösterecek hiçbir ümit, hiçbir vicdani endişe mevcut değildir" ... "stalinizm, tam mânâsiyle bir süper-faşizmdir"; aynı müellifin şu noktayı da itirafa mecbur olduğunu görünce bu hüküm son derece büyük bir mâna kazanmaktadır: "sınıfsız bir cemiyet kurmak hususunda güvenilen millileştirme ve kolektifleştirme usüllerinin beklenmedik, fakat zaruri bir siyasi refiki olması itibarıyla, stalinizm *sosyalizmin kendisidir*". [1].

Max Eastman hâdisesi belki en şayanı dikkat olanıdır; fakat rus tecrübesini sempati ile takibettikten sonra bu gibi neticelere varan ilk ve yegâne müşahit o değildir. Ondan birçok yıllar önce, Amerikan matbuatı mahabiri olarak Rusya'da geçirdiği on iki yıl zarfında, idealinin paramparça olduğunu gören W. H. Chamberlin Rusya, Almanya ve İtalya'daki müşahadelerinin neticelerini şöylece hülâsa etmişti: "muhakkak ki sosyalizm, hiç değilse bidayette, *hürriyete değil*, diktatörlüğe ve mukabil diktatörlüklere, en vahşiyane dahilî harbe doğru götüren bir yoldur. Demokratik vasıtalarla gerçekleştirilen ve ayakta tutulan bir sosyalizm, nihaî olarak ütopyalar âleminde kalmağa mahkûm görünmektedir". [2]. Keza, bir Britanyalı gazeteci, F. A. Voigt Avrupa'da geçirdiği uzun müşahade yıllarından sonra, şu neticeye varıyor: "marksizm faşizme ve nasyonel-sosyalizme müncer olmuştur, çünkü esasları bakımından marksizm faşizm ve nasyonel-sosyalizm'den başka birşey değildir". [3]. Walter Lippmann da şu neticeye varıyor:

İnsanlar işlerinin cebirle teşkilâtlandırılması şikkini tercib ederek hürriyetlerinden vazgeçtikleri zaman nasıl bir neticeye varırdığını, mensup olduğumuz nesil bugün tecrübeyle anlamıştır. İnsanlar bolluğa kavuşacaklarını ummuşlar, fakat bundan sarfmaz etmeğe mecbur kalmışlardır; teşkilâtli idare genişlediği nispette gayelerdeki çeşitliliğin yerine biteviyelik kaim olur. Bu, plânlaştırılmış cemiyetin ve totaliter prensibin intikamıdır. [4].

[1] Max Eastman, *Stalin's Russia and the crisis of socialism*, 1940, s. 82.

[2] W. H. Chamberlin, *A False Utopia*, 1937, s. 202-203.

[3] F. A. Voigt, *Unto Caesar*, 1939, s. 95.

[4] *Atlantic Monthly*, Kasım 1936, s. 552.

Son yılların neşriyatı arasında, salâhiyetli kimseler tarafından ve bahusus totaliterleşen memleketlerin vatandaşı olarak değışikliğe bizzat şahit olup, bu tecrübe neticesinde en fazla bağılı buldukları inançlarını yeniden gözden geçirmeğe mecbur kalan kimseler tarafından yapılmış buna benzer birçok beyanat bulmak kabildir. Burada, aynı neticeyi belki yukardakilerden daha doğru bir şekilde ifade eden bir Alman müellifinin (Peter Drucker'in) sözlerini zikredeceğiz:

Marksizm yolu ile hürriyet ve müsavata erişmenin mümkün olduğu kanaatinin tamamiyle yıkılması, Rusya'yı da, Almanya ile aynı yolu tutarak, tamamiyle menfi, totaliter ve gayri iktisadî bir hürriyetsizlik ve müsavatsızlık nizamına doğru gitmeğe mecbur etmiştir. Bu, komünizm ile faşizmin, özleri itibariyle aynı olduklarını göstermez. Faşizm, komünizmin sadece bir hayalden ibaret olduğu anlaşıldıktan sonra varılan bir safhadır. Ve gerek Stalin Rusyasında, gerekse Hitler'den önceki Almanya'da komünizmin hayal olduğu tahakkuk etmiştir. [1].

Pek çok nazi ve faşist liderlerinin fikrî inkişaflarının seyri de aynı şekilde mânidardır. Faşizm ve nazizmin İtalya'daki [2] ve Almanya'daki gelişmesini dikkatle takip eden herkes, başta Mussolini olmak (ve Laval ile Quisling de dahil bulunmak üzere) önceleri sosyalist olup, sonradan nazizm veya faşizmde karar kılan mühim şahsiyetlerin sayısı karşısında hayrete düşmüştür. Liderler hakkında doğru olan bu hüküm, alelade taraftarlar hakkında daha çok vârittir. Bir genç komünisti nazizme veya bir naziyi komünizme geçirmenin nispeten ne kadar kolay olduğu Almanya'da pek iyi biliniyordu ve bilhassa iki partinin propagandacıları bunu herkesten daha iyi biliyorlardı. 1930 dan sonraki yıllarda, birçok İngiliz profesörleri, Avrupa kıtasından dönen İngiliz ve Amerikalı Üniversite talebelerinin, komünist mi, yoksa nazi mi olduklarını pek bilmeden, fakat Batı'nın liberal medeniyetinden muhakkak surette nefret ederek geldiklerini şahit olmuşlardır.

Gerçi, 1933 ten önce Almanya'da ve 1922 den önce İtalya'da, komünistlerle naziler veya faşistler, diğer partilerle çarpıştıklarından daha çok kendi aralarında çarpışmışlardır. Çünkü, zihniyet itibariyle aynı tipte olan kimselerin müzaheretini kazanmak için birbirleriyle rekabet ediyorlar ve birbirlerine karşı aynı dinin muhtelif mezheplerine mensup olanların kinini besliyorlardı. Fakat fiil ve hareketleri bu partilerin birbirlerine ne kadar yakın olduklarını göstermektedir. Gerek komünistler, gerek faşistler için hakiki düşman, kendileriyle hiçbir müşterek noktası olmayan ve kandırmağı ümit edemeyecekleri insan: eski moda *liberal* insandır. Nazi gözüyle komünistler, komünistlerin nazarında naziler, her ikisi için sosyalistler muhtemel ve müstakbel âzalaradır; yanlış bir peygamberin peşine takılmış, fakat iyi mayalı kimselerdir. Halbuki gerek komünistler, gerek naziler bilirler ki, ferdi hürriyete hakikaten inananlarla kendileri arasında hiçbir anlaşma mümkün değildir.

Her iki partinin resmî propagandaları yüzünden hataya düşenlerin tereddütlerini gidermek için, her türlü şüpheden münezzeh, salâhiyetli bir kimseden sâdır olan birkaç söz daha zikredeceğim. Alman dinî sosyalizminin şeflerinden biri, profesör Eduard

[1] *The End of Economic Man*, 1939, s. 230.

[2] Kendisi de marksizmden faşizme geçmiş olan R. Michels'in şu kitabından, birçok faşist şeflerin fikrî inkişaf seyri hakkında bilgi edinmek kabildir: *Sozialismus und Faschismus*, Münich, 1925, c. II, s. 264-266, 311-312.

Heimann, "Liberalizmin Yeniden Keşfi" gibi mânalı bir isim taşıyan bir makalesinde, şunları söylüyor:

Hitlerizm, hem hakikî demokrasi, hem de hakikî sosyalizm olmak iddiasındadır ve korkunç hakikat şudur ki, bu iddialarda bir zerrecik de olsa doğru bir taraf vardır: son derece küçük olmakla beraber, muazzam tabriflere temel teşkil etmeğe kâfi bir hakikat zerre-si. Halbî Hitlerizm hristiyanlığın koruyucusu rolünü bile takmacak kadar ileri gitmektedir ve korkunç hakikat şudur ki, bu kadar aşikâr bir şekilde hatalı olan bu tefsir bile az çok tesir yapabilecek durumdadır. Fakat sisler arasından şu hakikat tam bir vuzuyla yükselmektedir: Hitler hiçbir vakit hakikî liberalizmi temsil ettiğini iddia etmemiştir. Demek ki liberalizm, Hitlerin en fazla nefret ettiği doktrin olmak mazhariyetine maliktir. [1]

Şunu da ilâve edelim ki, bu kin ve nefretin fiiliyatta nadiren ortaya dökülmüş olmasının sebebi, Hitler iktidara geldiği sırada, Almanya'da liberalizmin esasen ölü bir halde bulunmasıdır. Onu öldüren de sosyalizm olmuştur.

*

* *

Sosyalizmden faşizme geçişi yakından müşahede etmiş olan birçok insanlar bu iki rejim arasındaki akrabalığı gitgide daha açık bir şekilde anlamışlardır. Fakat İngilterede, insanların ekserisi hâlâ sosyalizmle hürriyetin telif edilebileceğine inanmaktadır. Asla şüphe edilemez ki, sosyalistlerimizin çoğu hâlâ liberal "hürriyet" idealine derin bir imanla bağlıdırlar; ve bunlara, güttükleri yolun hürriyetin imhası demek olacağı anlatılabilirse korkudan geriliyecekleri muhakkaktır. Mesele henüz o kadar yanlış anlaşılmiş bir haldedir ve en telifi imkânsız idealler hâlâ o kadar kolaylıkla yanyana yaşayabilmektedir ki, bugün bile "ferdiyetçi sosyalizm"den bahsedenler görülmektedir: halbuki, bu terimde aşikâr bir tezat vardır. Bizi yeni bir dünyaya doğru sürükleyen düşünüş tarzı bu olduğuna göre, yapılacak en âcil iş, başka memleketlerde husule gelen tekâmülün hakikî istikametini ciddî surette incelemektir. Bizim varacağımız neticeler, daha önce başkaları tarafından izhar edilmiş olan endişeleri teyid etmekten ibaret kalacaktır. Fakat, bu tekâmülün niçin sadece o memleketlere hâs, arızı bir tekâmül sayılamayacağını anlamak için, içtimalî hayattaki bu değişikliğin başlıca veçhelerini, aşağı yukarı tam olarak incelemek lâzımdır. Son nesillerin büyük ütopyası, demokratik sosyalizm, yalnız imkânsız olmakla kalmaz; üstelik, ona kavuşmağa uğraşırken o kadar farklı bir neticeye varılmaktadır ki, bugün demokratik sosyalizme taraftar olanlardan pek azı bu neticelere katlanmağı göze alabilirler: fakat mesele bütün cepheleriyle inceden inceye tahlil edilmedikçe pek az kimse buna inanmağa razı olacaktır.

[1] "The Rediscovery of Liberalism", *Social Research* (NewYork), cilt VIII, no. 4, kasım 1941. - Bu mevzuda şunu da hatırlatalım ki, hangi sebeplerle olursa olsun, Hitler şubat 1941 deki nutuklarının birinde "esas itibariyle nasyonal - sosyalizm ile marksizmin aynı şey olduğu"nu söylemeği muvafık görmüştür. (Bk. *The Bulletin of International News*, c. XVIII, No. 5, s. 269).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FERDİYETÇİLİK VE KOLEKTİVİZM

Sosyalistler birbirlerinden mullak surette farklı ve belki de birbirlerine zıt iki şeye birden inanıyorlar: hürriyet ve teşkilât.

Elie Halévy

Asıl meselemizin tetkikinde daha ileri gitmeden önce, aşmamız icabeden bir engel daha vardır. Kimsenin arzu etmediği bir âkıbete doğru gidişimizin başlıca müsebbibi olan bir karışıklığı aydınlatmamız gerekmektedir.

Bu karışıklık sosyalizm mefhumunun ta kendisine taallük etmektedir. Sosyalizmin tâbiri içtimai adalet, müsavat ve emniyetin artırılması gibi sosyalizmin nihai gayeleri olan şeyleri ifade etmek için kullanılabilir ve ekseriya sadece bu mânada kullanılmaktadır. Fakat bu tâbir, aynı zamanda, ekseri sosyalistlerin bu gayelere varmak için tatbik etmeği düşündükleri hususi metodu da ifade edebilir, ve birçok salâhiyetli kimseler, ancak bu metotlar sayesinde, gayelere süratle ve tam olarak varılabileceği kanaatinde-dirler. Bu mânada, sosyalizm kelimesi, hususi teşebbüsün, istihsal vasıtaları üzerindeki hususi mülkiyetin ilgası ve kâr temini için çalışan müteşebbisin yerine plânlı bir merkezi organizmanın kaim olacağı bir "plânlı iktisat" sisteminin kurulması demektir.

Sosyalist geçinen, fakat sosyalizm kelimesinin yalnız birinci mânasıyla alâkadar olan pek çok kimseler vardır. Sosyalizmin bu nihai gayelerine hararetle inanır, fakat bu gayelere hangi vasıtalarla erişileceğini anlamak istemez ve anlıyamazlar. Sadece, bu gayelere ne pahasına olursa olsun varılmak icap ettiğine inanmakla iktifa ederler. Fakat sosyalizmi sadece bir ümit olarak değil, amelî bir siyaset mevzuu olarak görenler için, modern sosyalizmin kullandığı karakteristik metotlar bizzat gayeler kadar mühimdir. Diğer taraftan sosyalizmin nihai gayelerine sosyalistlerden daha az bağlı olmıyan pek çok kimseler, sosyalistlerin teklif ettikleri metotların diğer kıymetleri tehlikelere mâruz bırakmaları yüzünden, bu doktrini desteklemeğe razı olamamaktadırlar. Böylece, sosyalizm üzerindeki münakaşa, gayeler hakkında değil, daha ziyade vasıtalar hakkında bir münakaşa haline gelmiştir; bununla beraber, sosyalizmin muhtelif gayelerini aynı zamanda gerçekleştirmenin mümkün olup olmadığı meselesi de ayrıca ele alınmağa muhtaçtır.

Bütün bunlar zihinleri karıştırmaya kâfi gelebilirdi. Bu yetmiyormuş gibi, vasıtalara muhalif olanların, umumiyetle, gayeleri hor görmeye itham edilmeleri zihinlerdeki karışıklığı büsbütün artırmıştır. Dahası da var. Sosyalist reformun ilk vasıtası olan "iktisadi plâncılığın" bir çok başka gayeler için de kullanılması mümkün oluşu, vaziyeti biraz daha karıştırmıştır. Gelirleri, içtimai adalet hakkında cari olan fikirlere uygun olarak tevzi etmek istediğimiz takdirde, iktisadî faaliyeti merkezî bir idareye bağlamamız lâzımdır. Bunun içindir ki, kâr için istihsal yerine "istihlâk için istihsal"

in kaim olmasını isteyenlerin hepsi "plâncılığa" taraftardır. Fakat gelirlerin inkisamını bizim adalet telâkkilerimize tamamiyle zıt bir şekilde tanzim edilmek istenirse, zaruri olarak, yine "plâncılığa" başvurulacaktır. Mümtaz bir ırka, bilfarz Nordiklere, veya muayyen bir parti yahut aristokrasi mensuplarına, dünya nimetlerinden daha fazla hisse ayırmak istediğimiz takdirde de, kullanacağımız metotlar müsavatçı bir inkisama imkân verebilecek metotların aynı olacaktır.

Sosyalizm kelimesini, gayelerinden ziyade metotlarını ifade etmek için kullanmak, ve birçok kimseler için yüksek bir ideali temsil eden bir terimi muayyen bir metoda tahsis etmek, haksız görünebilir. Birçok mütenevvi gayeler için kullanılabilir olan bu metotları "kollektivizm" tâbiriyle ifade etmek ve sosyalizmi bu nevin bir çeşidi olarak görmek belki daha iyi olacaktır. Bununla beraber, ekseri sosyalistlerin kollektivizmin bir tek şeklini doğru saymalarına rağmen, asla unutmamalıyız ki, sosyalizm kollektivizmin çeşitlerinden biridir ve bu itibarla kollektivizm hakkında söylenecek hakikatler sosyalizme de kabili tatbiktir. Sosyalistlerle liberaller arasındaki münakaşaların hemen hepsi, bütün kollektivizm şekillerinin müstereken kabul ettikleri metotlara mütaalliklidir: yoksa sosyalistlerin bu metotları tatbik ederek varmak istedikleri hususi gayelere mütaallik değildir; ve bu eserde tetkik edeceğimiz bütün neticeler - güdülen gayeler ne olursa olsun - kollektivizmin metotlarından doğan neticelerdir. Şu noktayı da unutmamak lâzımdır: sosyalizm sadece kollektivizm veya "plâncılık" çeşitlerinin en önemlisi olmakla kalmaz; birçok liberal düşünceli kimseleri, iktisadi hayatın tekrar nizam altına sokulması hususunda ikna eden de sosyalizm olmuştur; o nizam ki, Adam Smith'in ifadesiyle, hükümetleri" ayakta durmak için zalim ve müstebit olmağa mecbur ettiğinden [1] dolayı, liberal düşünceli kimseler tarafından yıkılmıştı.

*

* *

Plânın gayesi ne olursa olsun bütün "plânlı iktisat" nevelerini "kollektivizm" tabiri içine sokmakla, müsterek bir siyasi terminolojinin yokluğundan doğan güçlükler ortadan kalkmış olmaz. Kollektivizm deyince, muayyen bir inkisam idealini gerçekleştirmek için gerekli plâncılığı kastedtiğimizi söylersek, bu tâbirin mânası biraz daha vuzuh kesbeder. Fakat, iktisadi hayatı merkezden plânlaştırma fikri, cazibesinin büyük bir kısmını bizzat müphemiyetine borçlu olduğu için, plâncılığın neticelerini münakaşa etmeden önce, mânası üzerinde iyice anlaşmak lâzımdır.

"Plâncılık" halk arasında kazandığı rağbeti geniş ölçüde şu vaktiye borçludur: herkes, müsterek meselelerimizin mümkün olduğu kadar rasyonel bir şekilde ele alınmasını ve bunu yaparken mümkün olduğu kadar basiretkâr davranılmasını ister. Bu mânada, kendini tamamiyle kadere terketmiyen herkes plâncıdır, her siyasi faaliyet bir plânlama faaliyetidir (veya öyle olması lâzımdır) ve sadece plânların iyi veya fena, uzak görüşlü ve akıllıca veya kısa görüşlü ve budalaca olması gibi farklar bahis mevzun olabilir. İnsanların kendi faaliyet plânlarını nasıl yaptıklarını ve nasıl yapabileceklerini incelemeyi meslek edinmiş olan bir iktisatçı, bu umumi mânası ile plâncılığa karşı itirazda bulunmağı aklından bile geçirmez. Fakat bugün, bizim ateşli plâncılarımız, kelimeyi bu mânada kullanmamaktadırlar. Esasen, servetlerin ve gelirlerin inkisamını muayyen bir modele göre ayarlamak istersek, bu mânada plânlar yapmakla iktifa edemeyiz. Modern plâncılara ve bunların tasavvurlarına göre, fertlerin kendi şahsî plânları dairesinde serbestçe faaliyette bulunmalarını sağlamak üzere en rasyonel daimî

[1] 1755 te A. Smith'in yazdığı bir muhtıraya müsteniden, Dugald Stewart tarafından *Memoir of Adam Smith* adlı eserde zikredilmiştir.

kadroyu, çerçeveyi çizmek kâfi değildir. Onlara nazaran, bu liberal plân bir plân sayılamaz ve gerçekten bu plân muayyen bir inkısam idealini gerçekleştirmek için hazırlanmış bir plân değildir. "Plâncı" ların istediği, muayyen vasıtalarla muayyen bir gayeye varılmak üzere, cemiyetteki kaynakların "şuurlu bir şekilde idare" sine mâuf tek bir plân dairesinde, bütün iktisadi faaliyetin bir merkezden idaresidir.

Demek ki, modern plâncılarla hasımları arasındaki münakaşa, zekâmızı kullanarak mümkün olan muhtelif cemiyet teşkilâtları arasından birini seçmemiz icap edip etmediği noktasında *değildir*; mesele, basiret göstermemiz icabedip etmediği ve müşterek faaliyetlerimizin plânını yaparken sistemli bir şekilde düşünmemiz lâzım gelip gelmediği meselesi değildir. Bu noktada münakaşa yoktur. Münakaşa bu işin yapılması için en iyi yolun hangisi olduğu noktasındadır. Ortaya çıkan mesele şudur: Bu gayeye varmak için, hükümet, fertlerin bilgi ve teşebbüslerine en geniş imkânları sağlayacak şartları hazırlayıp, mümkün olan en iyi plânları yapmak işini bizzat fertlere bırakmakla mı iktifa etmelidir; yoksa kaynaklarımızın rasyonel bir şekilde kullanılması, bütün faaliyetlerimizin, şuuri olarak hazırlanmış bir proje dahilinde, *merkezi* bir idare ve teşkilâta bağlanmasını mı icap ettirir?.. Bütün partilerin sosyalistleri, plâncılık kelimesinin bu sonuncu tarifini benimsemişlerdir ve bu mâna bugün umumiyetle kabul edilmiş bulunmaktadır. Bu tefsir şekli, işlerimizi rasyonel bir şekilde yürütmenin yegâne çaresinin "plâncılık" olduğu fikrini telkine çalışmaktadır, fakat tabiatıyla bu iddiayı ispata kâfi değildir. İşte plâncılarla liberallerin çarpıştığı nokta burasıdır.

*

* *

Bu çeşit plâncılığa muhalefet etmekle, dogmatik bir "bırakınız yapsın" (laissez faire) taraftarlığı aynı şey değildir; bunların birbirlerinden ehemmiyetle tefrik edilmesi lâzımdır. Liberalizm, insanların ahenkli bir düzen dahilinde gayret sarfetmelerini sağlayan "rekabet" kuvvetlerinden kabil olduğu kadar iyi bir şekilde istifade edilmesini ister; yoksa her şeyin olduğu gibi bırakılmasını istemez. Liberalizm, ferdi gayretleri sevk-ü idare etmek için en iyi vasıtanın rekabet olduğu kanaatine dayanır. Rekabetin hayırlı bir rol oynayabilmesi için itina ile kurulmuş bir hukuki düzenin lüzumunu inkâr etmek şöyle dursun, bunun lüzumu üzerinde bilhassa ısrar eder; eski ve halen mevcut kanunların büyük kusurları olduğunu kabul eder. Keza, rekabetin tesirli olarak işlemesine imkân bulunmayan hallerde, iktisadi faaliyetin sevk-ü idaresi için başka metotlara başvuramaz lâzım geleceğini inkâr etmez. Fakat iktisadi liberalizm, rekabetin yerine, beşerî faaliyetleri düzenlemek hususunda daha verimsiz, daha aşağı olan metotların ikame edilmesine muhaliftir. Liberalizm rekabeti, yalnız - ekseri hallerde - bilinen metotların en verimli olduğu için değil, daha ziyade, otoritenin keyfi ve zorlayıcı müdahalesi olmaksızın faaliyetlerimizi yekdiğerine intibak ettirmenin yegâne yolu olduğu için, diğer metotlardan üstün sayar. Gerçekten, rekabet lehirindeki başlıca delillerden biri de, "şuurlu sosyal murakabe" den sarfınazar etmek imkânını sağlaması ve muayyen bir mesleğin verdiği ümitlerin o mesleğin tazammun ettiği mahzur ve rizikoları karşılamağa kâfi gelip gelmediğine karar vermek hususunda fertlere bir imkân temin etmesidir.

Rekabetin bir içtimai taazzuv prensibi olarak verimli bir şekilde kullanılması, iktisadi hayata yapılacak bazı tazyik edici müdahale nevilerine mânidir; fakat rekabere geniş ölçüde yardımcı dokunabilen bazı müdahale nevileri caiz görüldüğü gibi, bazı nevi

hükümet faaliyetleri de zaruri telâkki edilir. Fakat liberaller, haklı olarak, bilhassa menfi talepler üzerinde, yeni cebir ve tazyikten kaçınılması icabeden noktalar üzerinde ısrarla durmuşlardır. Her şeyden önce, pazarda, tarafların talip bulabildikleri fiyat üzerinden alışveriş yapmakta hür olmaları, ve herkesin istihsalı ve satılması mümkün olan her şeyi istihsal etmek, satmak ve almak hususunda serbest bulunması lâzımdır. Bütün meslekler herkese aynı şartlar altında açık olmalıdır ve herhangi bir topluluğun veya herhangi bir ferdin buna açık veya kapalı şekilde, zorla mâni olmasını kanun yasak etmelidir. Bazı malların fiyat ve miktarlarının murakabesi yolundaki her teşebbüs, rekabeti, ferdi gayretleri verimli bir şekilde düzenlemek iktidarından mahrum bırakır; çünkü bu takdirde fiyat tahavvülleri hal ve şartlardaki bütün değişiklikleri kaydedemez hale gelir ve artık ferdî faaliyet için emin bir rehber olmaktan çıkar.

Bununla beraber, bu hüküm, istihsal metotlarını sınırlandırmakla iktifa eden tedbirler hakkında mutlaka vârit değildir; fakat bu tahditlerin de, mevcut veya sonradan çıkacak bütün müstahsillere eşit surette tatbik edilmesi ve mikdar ve fiyatları kontrol altında tutmak için dolambaçlı bir vasıta olarak kullanılmaması lâzımdır. İstihsal metotlarının kontrolüne mütaallik tedbirler tabii maliyet fiyatını artırır, fakat buna rağmen bazan bu tedbirlerin alınması lâzım gelir. Zehirli maddelerin kullanılmasını mennetmek, veya bunların kullanılması hususunda hususi ihtiyat tedbirleri almak, çalışma saatlerini sınırlandırmak veya bazı sihhî tesislerin kurulmasını emretmek, bütün bunlar rekabetin muhafazası ile pekâlâ kabili teliftir. Bu konuda düşünülmesi icabeden yegâne nokta, elde edilen faydaların bu yüzden yapılan sosyal masraflardan daha büyük olup olmadığı meselesidir. Rekabetin muhafazası geniş bir "içtimai hizmetler" sistemi ile de pekâlâ bağdaşabilir - yeter ki bu hizmetler rekabeti işlemeze bir hale getirecek şekilde teşkilâtlandırılmış olmasın.

Geçmişte, tesirli ve verimli bir rekabet sisteminin müspet icaplarından ziyade bu menfi noktalar üzerinde durulmuş olması, izahı kolay olmakla beraber, esef edilecek bir vakiydir. Rekabet mekanizmasının işlemesi yalnız para, pazarlar, istihbarat vasıtaları gibi - ki bunlardan bazılarının hususi teşebbüs tarafından tatminkâr surette temin edilmesi mümkün değildir - birtakım müesseselerin münasip bir şekilde teşkilâtlandırılmasını gerekli kılmakla kalmaz; bu mekanizmanın işlemesi her şeyden önce, rekabeti hem koruyacak, hem de mümkün olduğu kadar faydalı kılacak şekilde düşünümüş, uygun bir hukuki sistemin mevcudiyetine bağlıdır. Kanunun hususi mülkiyet ve akitlerin serbestliği prensiplerini tanıması asla kâfi değildir; muhtelif eşyaya müteallik mülkiyet hakkının tarifindeki sarahatını da birçok bakımlardan ehemmiyeti vardır. Müesir bir rekabet sisteminin işlemesini sağlayabilecek hukuki müesseselerin sistematik tetkiki, maalesef ihmal edilmiştir. Bu sahada ciddi noksanlar mevcuttur; bilhassa şirketlere ve ihtira beratlarına mütaallik kanunlar, yalnız rekabetin işlemesini güçleştirmekle kalmamış, birçok sahalarda rekabeti tamamiyle öldürmüştür.

Nihayet bazı sahalarda vardır ki, bu sahalarda, rekabet ve hususi mülkiyet sisteminin müesiriyeti için lüzumlu başlıca şartı yaratabilecek hiçbir hukuk kaidesi tasavvur edilemez; bu şart şudur: malik, mülkiyeti dolayısıyla yaptığı bütün hizmetlerin mukabilinde bir menfaat temin etmeli ve mülkiyet hakkını kullanırken başkalarına ika ettiği zararları ödemelidir. Mukabilinde para ödetilmesi kabil olmayan hizmetler, rekabet yoluyla temin edilemez. Mülkiyetin bazı istimal şekillerinden dolayı başkalarına ika edilen zarar malike yüklenemediği takdirde de, fiyat sistemi işlemeze hale gelir.

Bütün bu hallerde, ferdî hesaplara giren unsurlarla, içtimai refaha tesir eden unsurlar arasında bir ayrılık, intibaksızlık vardır; bu ayrılığın ehemmiyet kazandığı hal-

lerde, bahis mevzuu olan hizmetleri yapabilmek için, herhalde rekabetten başka bir metot bulmak lâzımdır. Meselâ ne işaret direklerinden, ne de ekseri ahvalde yollar-
dan istifade edenlere her defasında para ödemek kabil değildir. Bunun gibi, ağaçsız-
lanmanın, bazı ziraî metotların, fabrika duman veya gürültüsünün zararlı neticelerini
ne maliklere, ne de bir tazminat mukabilinde bu zararları katlanmağa razı olanlara has-
retmek mümkün değildir. Bu hallerde, fiyat mekanizmasının yerine geçecek bir şey
bulmamız lâzımdır. Şüphesiz, rekabet mekanizmasını işletmek kabil olmayan hallerde,
otoritenin müdahale etmesi icap edecektir; fakat bu, rekabetin, işliyebileceği sahalar-
da dahi ortadan kaldırılması lâzım geldiğini ispat etmez. Demek ki Devletin büyük ve
münakaşa götürmez bir faaliyet sahası vardır: rekabeti mümkün olduğu kadar tesirli
kılacak şartları yaratmak, rekabetin tesirli olamayacağı yerlerde onun yerine başka şey
ikame etmek, nihayet Adam Smith'in tâbiriyle "geniş bir camia için çok büyük fayda-
lar arzitmelerine rağmen, masrafı karşılayacak kadar istifade sağlayamayacakları için,
hiçbir ferdin veya hiçbir küçük topluluğun deruhte edemeyeceği mahiyetteki" hizmet-
leri ifa etmek. Devletin hiçbir şey yapmadan seyirci kalacağı bir sistemi rasyonel ola-
rak müdafaa etmek kabil değildir. Verimli bir rekabet sistemi de diğer herhangi bir
sistem kadar - akıllıca hazırlanmış ve her an yeni ihtiyaçlara uydurulan bir hukuki ni-
zama muhtaçtır. Rekabet sisteminin iyi bir şekilde işlemesi için önceden gerçekleşmesi
lüzumlu şartların en esaslı olan hile ve dolandırıcılığın (cehaletin istismarı da dâhil
olmak üzere) önlenmesi meselesi, yaşama faaliyetine muazzam bir vazife yüklenekte-
dir ve bu vazife henüz tamamiyle yerine getirilmiş olmaktan çok uzaktır.

Devletler rekabet mekanizmasının iyi bir şekilde işlemesine elverişli bir hukuki ni-
zam kurmak yolunda henüz kâfi derecede mesafe almadan, hemen hemen her tarafta,
rekabetin yerine bununla telifi imkânsız başka bir prensip ikame etmeğe koyulmuşlar-
dır. Öyle ki artık rekabet mekanizmasını işletmek ve eksiklerini tamamlamak yolunda
değil, rekabeti tamamiyle yok etmek yolunda yürünmeğe başlanmıştır. Şu noktayı bü-
yük bir vazuhla belirtmek lâzımdır: plâncılık lehindeki modern cereyan, doğrudan
doğruya rekabetin kendisine karşı yöneltmiş bir harekettir; rekabetin bütün eski düş-
manlarını bir araya toplayan yeni bir bayraktır. Her çeşit menfaat zümreleri, bugün bu
bayrak altında liberal çağın silip süpürdüğü imtiyazları yeniden tesise çalışmaktadırlar,
fakat liberal zihniyetli kimselerde rekabet aleyhtarlığını uyandıran ve eskiden rekabeti
küsteklemek için yapılan her teşebbüsün doğurduğu kuvvetli şüpheleri izale eden,
plâncılık lehindeki sosyalist propaganda olmuştur. [1]. Hakikatte solcu ve sağcı sosya-

[1] Gerçi son zamanlarda, yapılan tenkitlerin tesiriyle, ve plânlı bir cemiyette hür-
riyetin yok olacağını anlayıp endişeye düşerek, bazı akademik sosyalistler, "rekabetli sos-
yalizm" adı verilebilecek olan yeni bir sosyalizm çeşidi icad etmişlerdir. Onların umduk-
larına göre, bu yeni sosyalizm, merkezî plâncılığın doğurduğu güçlük ve tehlikeleri ber-
taraf edecek ve "hususî mülkiyetin ilgası" ile "ferdî hürriyetin tam olarak muhafazası"
gayelerini telif edebilecektir. Bu yeni sosyalizm çeşidi ilmî dergilerde biraz münakaşa
edilmiştir, fakat ameli siyasetçiler tarafından benimsenmesi asla muhtemel değildir. Şayet
benimsenecek olursa, bu plânlardan bir hayale müstenit olduğunu ve tezatlarla dolu bulun-
duğunu isbat etmek güç olmayacaktır. (Müellif başka bir yazısında bunu göstermeğe ça-
lışmıştır, bk. *Economica*, 1940). Bütün istihsal kaynaklarını kontrol altına alınca, bunların
kimler için ve kimler tarafından kullanılacağını da mutlaka kararlaştırmak icabedecektir.
Bundan kaçınmağa imkân yoktur. Bu "rekabetli sosyalizm" nazariyesine göre, merkezî otorite-
nin plânlılaşma faaliyeti dolambaçlı şekillere bürünecektir; fakat bu da esas itibariyle
aynı neticeleri doğuracak ve rekabet unsuru bir komedyadan ibaret kalacaktır.

listlerin birleştiği nokta, rekabete karşı bu müşterek husumetleri ve rekabetin yerine güdümlü bir iktisat ikamet etmek hususundaki müşterek arzularıdır. Çünkü cemiyetle yarınki cemiyeti ifade etmek üzere kapitalizm ve sosyalizm kelimelerinin kullanılması âdet olmuştur; fakat bu kelimeler yaşamakta olduğumuz intikal devresinin mahiyetini aydınlatmaktan ziyade gizlemeğe yaramaktadırlar.

Bununla beraber, müşahade ettiğimiz bütün değişiklikler iktisadi faaliyetin topyekûn merkezden idaresine meyyal olduğu halde, rekabete karşı açılan cihanşümul savaş, ilk safhada, birçok bakımlardan daha da fena bir netice, ne liberalleri, ne de plâncıları tatmin edemeyecek bir netice vâdetmektedir: sanayi, rekabeti azçok ortadan kaldıracak şekilde, bir nevi sendikalist veya "korporatif" teşkilâta bağlanması ve plân yapma işinin her sanayi branşında müstakillen hâkim olan inhisarların eline düşmesi. İnsanların - daha ötesi hakkında pek anlaşmadan - rekabetten nefret etmek hususunda birleşmelerinin ilk ve kaçınılmaz neticesi budur. Birbiri ardından birçok sanayi branşlarında rekabeti yok etmek suretiyle, bu siyaset, iyi teşkilâtlanmış sanayi branşlarında, müstehlîki, kapitalist ve işçi inhisarlarının pençesine düşürmektedir. Birçok sanayi branşlarında bu durum esasen epey zamandan beri mevcuttur ve plâncılık yolunda sarfedilen şaşkıncı (ekseriya da menfaat saikine dayanan) gayretlerin büyük bir kısmı bu gayeye müteveccihdir; fakat bu hal herhalde devam edemez ve rasyonel olarak müdafaa edilemez. Sanayi inhisarları tarafından tatbik edilecek böyle müstakil bir plâncılık, hakikatte plâncıların ileri sürdükleri delillere tamamen zıt neticeler doğuracaktır. Bir kere bu safhaya varılınca, rekabet sistemine dönüşün yegâne yolu inhisarları Devlet kontrolü altına almaktan ibarettir; bu kontrol da, tesirli olabilmek için, gitgide genişlemek ve teferruata kadar girmek zorunda kalacaktır. İşte hızla yaklaşmakta olduğumuz safha budur. Harbden biraz önce, haftalık bir gazete "Britanya zimamdarlarının, millî inkişafı, kontrol altında tutulan inhisarlar vasıtasıyla sağlamak düşüncesine gitgide alıştıklarını gösteren birçok alâmetler bulunduğunu" tebarüz ettirmişti. [1]. O zamanki durum bu teşhisi herhalde haklı gösteriyordu. Fakat o tarihten beri, bu gidis harb yüzünden geniş ölçüde hızlanmış ve zaman geçtikçe tesir ve tehlikeleri gitgide aşikâr bir hal alacaktır.

İktisadi faaliyetin tamamiyle merkezî bir idareye bağlanması fikri hâlâ pek çok kimseleri korkutmaktadır: bu korku, sadece böyle bir işin arzettiği muazzam güçlükten değil; daha ziyade, her şeyin bir tek merkezden idare edilmesi fikrine karşı nefret duyulmasından ileri gelmektedir. Buna rağmen süratle böyle bir merkezî idare sistemine doğru yaklaşmamızın sebebi, ekseri insanların "zerre halindeki" rekabet ile merkezileştirilmiş idare arasında ortalama bir yolun bulunabileceğine inanmakta devam etmeleridir. Gerçekten, bu şekil görünüşte son derece akla yakındır ve akıllı insanların en fazla hoşuna gidebilecek hal tarzı, ne tamamiyle ademî merkeziyetçi serbest rekabet, ne de tek bir plân dairesinde topyekûn merkeziyetçilik olmayıp, bu iki metodun mahirane bir şekilde mezcedilmesidir. Fakat bu konuda akli selim insanı aldatılabilir. Rekabet, muayyen bir hadde kadar, nizamlanmaya tahammül edebilir; fakat rekabeti öldürmeksizin ve istihsale tesirli bir şekilde rehberlik etmesine mâni olmaksızın, rekabet ile plâncılığı istediğimiz ölçüde telif etmemize imkân yoktur. Plâncılık da, küçük dozlarda kullandığı takdirde, tam olarak tatbikinden beklenen faydaları husule getirebilecek bir ilâç değildir. Gerek rekabet, gerekse merkezî idare, tam olmadıkları takdirde gayet fena neticeler verirler; muayyen bir meseleyi halletmek için bu iki yoldan birini seçmek

[1] *The Spectator*, 3 mart 1939, s. 337.

İâzımdır; iki usulün birbirine karıştırılması her ikisinin de tesirsiz kalması demektir ve varılacak netice, bunlardan herhangi biriyle iktifa edildiği takdirde elde edilecek neticeden daha kötü olur. Yahut başka bir ifadeyle, plâncılıkla rekabet ancak bir tek şekilde mezcedilebilir: rekabeti kaldırmak üzere değil, rekabeti gerçekleştirmek üzere plânlardan yapmak suretiyle.

Okuyucunun şu noktayı unutmamasına bilhassa ehemmiyet veriyoruz: bizim tenkid ettiğimiz plâncılık, sadece rekabeti kaldırmağa mâtuf olan, rekabet sisteminin yerine geçmek isteyen plâncılıktır. Bu kitabın haçim ve çerçevesi, rekabet mekanizmasının mümkün olduğu kadar tesirli ve faydalı bir şekilde işlemesi için zaruri olan plâncılıktan bahsetmemize müsait değildir. Fakat umumiyetle "plâncılık" kelimesi hemen hemen münhasıran rekabet aleyhindeki plâncılığı ifade etmek için kullanıldığından, - daha iyi bir kadere lâyük olan mükemmel bir tâbiri hasımlarımıza terketmek pahasına da olsa - biz de plâncılık tâbirini bu mânada kullanacağız.

(Devam edecek).